

**‘Nimete Erdirmek’ten ‘Nimetin Tamamlanması’na Bir Kur’ân
Kavramının Gelişimi (Mekke Dönemi)**

*The Development of a Qur’ānic Concept from “Bestow Ni‘mat” to “Completion of the
Ni‘mat” (Meccan Period)*

Kazım DÖNMEZ

Baş Öğretmen ve Ders Kitabı Yazarı, Millî Eğitim Bakanlığı/Türkiye.
Head Teacher and Textbook Writer, Ministry of Education/Türkiye.

kzmdnmz@yaani.com
0009-0007-7935-4336

Makale Bilgisi – Article Information

Makale Türü/ArticleType: Araştırma Makalesi/ Research Article
Geliş Tarihi/DateReceived: 19/09/2025
Kabul Tarihi/DateAccepted: 30/03/2026
Yayın Tarihi/DatePublished: 31/03/2026

Atıf / Citation: Dönmez, Kazım. “‘Nimete Erdirmek’ten ‘Nimetin Tamamlanması’na Bir Kur’ân Kavramının Gelişimi (Mekke Dönemi)”. *Kur’ân ve Sünnet Araştırmaları Dergisi* 6/1 (Mart 2026), 45-72.

Etik Beyan / Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. /It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Etik Kurul: Bu çalışma, etik kurul izni gerektirmeyen nitelikte olup kullanılan veriler literatür taraması/yayınlanmış kaynaklar üzerinden elde edilmiştir.

Değerlendirme: Çift Taraflı Kör Hakemlik

İntihâl Denetimi: Yapıldı.

Etik Bildirim: ahmetzdmr@hotmail.com

Özet

Araştırmamızın temel amacı siyer ilmi temelinde Kur'ân kavramların oluşumunu ve gelişimini merkezi bir örnekle göstermeye çalışmaktır. Bunun için Kur'ân'ın ilk mesajlarından itibaren geçen 'nimet' kelimesi ve bu kelimedenden türeyen 'in'âm/nimete erdirmek' fiili örnek olarak seçilmiştir. Bu örnekle yaşanmış orijinal anlamının nasıl oluştuğu, geliştiği ve tamamlandığı gösterilmeye çalışılmıştır. Bunu yaparken Kur'ân mesajının orijinal bağlamını oluşturan zaman-mekân-muhatap-süreç zinciri bulunarak bu zincirin hâlkalarına asılan konunun sürekliliği kronolojik gelişimiyle gösterilmiştir. Tarihi, sosyal ve kültürel bir dünyada zamanla oluşan bir kavramın sürecine ve gelişimine uygun şekildeki 'orijinal anlam'ı ancak kronolojik ve tematik bir bütünlük içinde belirlenebilir. Araştırmamız bu yaklaşımlardan hareketle vahiy nimetine ermenin ve vahiy nimetinin tamamlanmasının kronolojik, tematik ve olgusal (yaşanan ve dile getirilen) anlamını bulmak ve oluşumunu göstermek üzere Mekke ve Medine dönemleri olarak iki aşamada gelişmiştir. Nimetin yaşanan anlamı tespit edildikten sonra bu anlam, Hz. Peygamber'in siyerinden ve sahabe anılarından teyit edilmiştir. Bu yolla baştan sona siyerin ön planda olduğu bir tefsirin mümkün olduğu da örneklendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Siyer, Anlambilim, Nimete Erdirmek, Nimeti Tamamlamak.

Abstract

The main purpose of our research is to try to show the formation and development of Quranic concepts on the basis of siyar (The Science of the Prophet's Biography) with a central example. For this purpose, the word "Ni'mât," which appears in The Qur'ân's earliest messages, and the verb "to bring about a blessing/in'âm," derived from it, are chosen as examples. This example aims to demonstrate how its original, lived meaning is formed, developed, and completed. In doing so, the time-space-addressee-process chain that constitutes the original context of the Qur'anic message is identified, and the continuity of the theme attached to this chain is demonstrated through its chronological development. The original meaning appropriate to the process and development of a concept that develops over time in a historical, social, and cultural world, can only be determined within a chronological and thematic unity. Based on these approaches, our research has developed in two stages, the Meccan and Medinan periods, in order to find the chronological, thematic and factual (experienced and expressed) meaning of attaining the blessing of revelation and its completion and to show its formation. After determining the lived meaning of the blessing, this meaning was confirmed from the Prophet's biography and the memoirs of the Companions. This demonstrates the possibility of a commentary that prioritizes the biography throughout.

Keywords: Tafsir, Siyar, Semantic, In'âm, İtmâm.

Giriş

Araştırmamız Kur'ân mesajların oluşumunu ve gelişimini, kronolojik ve tematik bir yöntemle göstermektedir. Bunun için Kur'ân'ın ilk mesajlarından olan 'nimet' kelimesi ve bu kelimedenden türeyen 'in'âm/nimete erdirmek' fiilinden hareketle anlamın nasıl oluştuğu ve geliştiği incelenmiştir. Böylece bazı bazı Kur'ân kelimelerinin zaman içinde gelişen anlamlara sahip olduğu gösterilmiştir. Bu 'gelişen anlam' siyer ilminin olgusal temelinde oluşmaktadır. Kavramın oluşum süreci takip edildiğinde de bütünsel anlama ulaşılmaktadır. Aksi hâldeyse mevziini kaybetmiş ve mevzuundan uzaklara dağılmış anlamlara varılmaktadır.

Kur'ân'ın anahtar terimlerinden biri olan "nimet" kelimesi "nimetine erdirme" fiili bu çerçevede ele alınıp artsüremli ve eşsüremli semantik yöntemle incelendiğinde nimetin ve nimete er(dir)menin siyer dünyasında 'gelişen' ve 'yaşayan' anlamı bulunmaktadır. Kur'ân mesajının orijinal bağlamını oluşturan zaman-mekân-muhatap-süreç zinciri bulunmadan nimete erdirmenin ve tamamlamanın bu zincirin üzerindeki konu sürekliliği ve kronolojik gelişimi gösterilememektedir. Yöntemin ilk aşamasında lügat kaynakları mümkün anlamları toplamakta iken bunlardan hangisinin Kur'ân tarafından kullanıldığı ise ancak semantik incelemeyle tespit edilebilmektedir. Bunun sonucunda kelimenin kullanılan anlamıyla kapsamına dâhil olduğu kavrama devredilmektedir. Bu üçüncü aşamada da anlatılan konu belirlenebilmektedir.

Konu ise yaklaşık yirmi üç yıllık bir sürecin içinde gelişen bir olaylar dizisi içinde olduğundan kavramın anlamı da bu olay örgüsü içinde gelişmektedir. Bu durum da tefsir literatüründe açıkça vurgulanmayan bir "gelişen ve tamamlanan anlam" üretmektedir. Bu dördüncü aşamaya diğer üç aşamadan hiçbirinin ihmal edilmeden ilerlenmesi durumunda varılmakta ve anlamın bütünselliği belirlenebilmektedir. Bu süreç içinde gelişen anlam, hâliyle ilgili âyetlerin o sıradaki bağlamının şartları ve sınırları içinde devralınıp devredilmek durumundadır. Dolayısıyla Kur'ân'ı anlamak sadece işlenen mevzuyu doğru bir şekilde bulmakla değil bir de o konunun işlendiği mevziyi de doğru tespit etmekle mümkündür.

Araştırmamız bu açıklamalar muvacehesinde Kur'ân'ın yaşayan, gelişen ve olgunlaşan kavramlarından nimet kavramını, kendi ortamında ve ilk dünyasında incelemektedir. Bu nedenle kavramın ulaşılan anlamının doğrulamasını yapmak için o anlamı yaşatan Hz. Peygamber'in dünyasına atıf yapılmakta, hadislere ve sahâbe gözlemlerine dayanılarak Kur'ân'ın anlamının siyer dünyasına uygunluğu sağlanmaya çalışılmaktadır. Dolayısıyla araştırmamız kaynakçanın da şişirilmemesi açısından okuyucunun siyer konusunda bir ön okuma sahibi olduğunu varsaymaktadır.

1. Nimet Kelimesinin Kur'ân'daki Yeri ve Dilbilimsel Anlamı

Nimet kavramı, n-'a-m (نعم) kökünden gelir. Câhiliye döneminden beri çeşitli türevleriyle yaygın bir şekilde kullanılan¹ bu kelimenin kökünden türemiş pek çok kelime Kur'ân'da da bulunur. Kur'ân'da nimet kökünden gelen kelimeler ve bunların geçtiği yerler şu şekildedir:

"Ni'met (isim): 2/211–231, 3/103–171–174, 5/7–11–20, 8/53, 14/6–28, 16/53–71–72–83–114, 26/22, 29/67, 33/9, 35/3, 37/57, 39/8–49, 43/13, 49/8, 68/49, 92/19, 93/11, 14/34, 16/18, 31/31, 52/29, 54/35, 68/2, 27/19, 46/15, 3/103, 5/6, 12/6, 16/81, 48/2, 2/40–47–122–150, 5/3–110, 31/20.

En'um (isim, Ni'met'in çoğulu): 16/112–121.

Na'mâe (isim): 11/10.

Na'met (isim): 44/27, 73/11.

Na'im, 9/21, 52/17, 82/13, 83/22, 56/89, 70/38, 102/8, 5/65, 10/9, 22/56, 26/85, 31/8, 37/43, 56/12, 68/34, 83/24, 76/20.

Nâime (isim): 88/8.

Na'ame (Tefil babı fiil): 89/15.

En'ame (îfâl babı fiil, alâ edatı/cer harfi ile): 4/69–72, 5/23, 19/58, 33/37, 1/7, 2/40–47–122, 27/19, 28/17, 28/17, 33/37, 46/15, 17/83, 41/51, 43/59, 8/53."²

Sayısal olarak bakıldığında çoğunlukla Kur'ân'da "ni'met" kelimesi, bahçeyi/cenneti ve bolluk içindeliği tavsif eden na'im isim/sıfatı ve "en'ame" fiiliyle kullanılmaktadır. Öyleyse "en'ame" fiili ve 'nimet' ismi Kur'ân'da önemli bir kavram olarak sık sık vurgulanmaktadır. Bu nedenle nimet kavramına ulaşmaya çalışırken özellikle bu iki kelimeyi türevleriyle izlemek ve gerekmektedir.

Nimet sözcüğünün ve türevlerinin dilbilimsel anlamına ilişkin³ en yaygın ve meşhur kaynaklardan biri olan *Müfredât'u Elfâzi'l-Kur'ân* adlı esere bakıldığında ne'ame (نعم) kökünden gelen nimet kavramı ve türevleri için aşağıdaki şekilde bir anlam çerçevesi sunmaktadır:

"Ni'met: Nimet kavramı, iyi hâlde olmak (الحالة الحسنة) anlamına gelmektedir. Kelime insani durumları anlatan bir sığa (masdar- hey'e) (cilse: bir şekilde oturum gibi) içinde kullanılmaktadır.

¹ Kelimenin Cahiliye devrindeki bazı kullanım örnekleri için bk. Ahmet Yalçın, Kur'ân-ı Kerim'de Nimet Kavramı, (Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2008), 20-22.

² Muhammed Fuâd Abdülbâkî, *Mu'cem'ul-mufehres li Elfâz'il-kur'ân'il-kerim*, (Kâhire: Matba'atu Dâri'l-Kutubi'l-Mısıriyye, 1364) s.707-709. Krş. Mahmut Çanga. Kur'ân Kelimeleri Anahtarı (*Miftah'u Kelimât'il-Kur'ân*), (İstanbul: Timaş Yayınları, 1986), 515. Bu eser temelde Muhammed Fuâd Abdülbâkî'nin eserine dayansa da yapılan tercüme, telif ve tasarruflar eseri müstakil bir kaynak durumuna getirmiştir. Bu nedenle orijinal bir kaynak olarak değerlendirilmelidir.

³ Lügat kaynakları siyer dünyası içinde yazılmadığı ve Kuran ile eşzamanlılığı gözetmediği ve ayrıca amacımız nimet kavramıyla ilgili salt dilbilimsel araştırma olmadığı için araştırmamıza kaynak teşkil etmemektedir.

Na'met: Faydalanmak (Nimetlenmek) anlamındadır. Kelime darbe gibi 'bir kerelik' ifade eden mastar(-ı merre) kipindedir. Nimet kelimesi ise cins ifade eder. Az ya da çok için kullanılır.

Ne'mâe (النعماء): İyi durum anlamında sıkıntı ve zorluk hâlinin zıttı olarak kullanılır. Nu'mâ (النعمى): İyi durum anlamında fakirlik ve ihtiyaç hâlinin zıttı olarak kullanılır. Ne'im (النعم): Bol nimet anlamındadır. Cennet ile izafet terkibi oluşturur.

Ne'am (النعم): Deve gibi büyükbaş hayvanlar için kullanılır. Çoğulu En'âm (أنعام) olarak gelir. Kur'an'ın 6. sûresinin de adıdır. Bu hayvanlar o dönemde birinin iyi hâlli olduğunu gösteriyordu. Çünkü deve o gün için büyük bir nimet idi.

Ne'am (نعم): Evet anlamındadır. Bir isteğe "kabal" demek için kullanılır. Bu isteğin kişinin iyi hâline delalet ettiği hatırdadır tutulmalıdır.

Ni'me (نعم): Övmek, methetmek anlamındadır. İyi bir hâli vasfetmek için kullanılır.

İn'âm (الإِنعام): İfâl babındandır. İyiliği (ihسانی) başkalarına ulaştırmak anlamındadır. Sadece akıllı varlıklar için kullanılır. Örneğin "Kişi atına in'am etti." denmez.

Ten'im (تنعيم): Tefil babındandır. İyiliği (ihسانی) başkalarına ulaştırmak anlamındadır. Ancak bu bapta çokluk ve bolluk ifade ettiği unutulmamalıdır."⁴

Râğıb el-İsfahânî bu kavrama ilişkin verdiği anlam örgüsünü dönemindeki sözlük ve tefsirlerin genelinde verilen anlamları âyetlerden şahitler getirerek delillendirmektedir. Ancak bu örnek ve belirleyici kaynağın verdiği anlamlar içinde 'vahiy ve nübüvvet nimeti' anlamı tespit edilmemiştir.⁵

Temel bir kaynak olan İslâm Ansiklopedisi'nde ise nimet kavramı için şu anlamlar verilmektedir:

1. "Sözlükte nimet (na'me) kelimesi masdar olarak "bolluk ve iyi hâl içinde olmak". "İsim olarak "maddi ve manevi imkânlar".
2. "İnsana refah ve mutluluk sağlayan meşru şey".
3. "Özel bir amaç veya bedel gözetilmeksizin yapılan iyilik".⁶

Bu tanımlardan ilki nimetin sözlük anlamını, ikincisi 'meşru şey' olarak fıkhi anlamını ve üçüncüsü ise özel bir amaç veya bedel gözetilmeksizin yapılan" şey anlamıyla şerî-kelamî anlamını göstermektedir. Bu son anlamın isim değil fiil anlamı olduğu anlaşılmaktadır. Burada da nimet kelimesinin Kur'an'daki 'vahiy ve nübüvvet anlamının verilmediği görülmektedir. Ayrıca maddenin yazılışına bakıldığında nimet kavramına hak ettiği kadar yer verilmediği ve ifadelerin sıkıştırıldığı anlaşılmaktadır. Hem TDV İslâm Ansiklopedisi'nde hem de Müfredât gibi

⁴ Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râğıb el-İsfahânî, *Müfredât'u elfâzi'l-kur'ân*, thk. Safvân Adnân Dâvûdî (Dimeşk: Dâr'ul-Kalem, 2002-1423), 814-816. Bu kavramların karşılaştırması için bk. İsa Kanık, *Kur'an-ı Kerim'de Nimet Kavramı ve İnsana Yüklenen Sorumluluk* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006), 9-13; Ahmet Yalçın, *Kur'an-ı Kerim'de Nimet Kavramı* (Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2008), 14-18.

⁵ Râğıb el-İsfahânî, *Müfredât'u elfâzi'l-kur'ân*, 814-816.

⁶ Fatma Candan Günaydın, "Nimet", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, (İstanbul: TDV Yayınları, 2017), 33/129. Yazımda kaynaktaki biçim korunmuştur.

aslî bir kaynaktan, nimetin ve bu kökten gelen bir fiil olan ilk olarak da Fâtiha sûresinde geçen 'en'ame'nin vahiy ve nübüvvet anlamının tespit edilememektedir.

Bu kavram konusunda yapılmış üç yüksek lisans tezinde ise nimet kavramının farklı bağlamlarda değişik anlamlarda kullanılan genel anlamı bir kelime olduğu sonucuna varılmıştır.⁷ Bu çalışmalarda nimet kelimesinin vahiy ve nübüvvet anlamları tespit edilse de konu kronolojik değil sadece tematik olarak incelendiği için kavramın oluşum seyri görülmemekte ve olgularla ilişkisi kurulamamaktadır. Dolayısıyla konunun bu boyutuyla yeniden incelenmesi gerekmektedir. Bunun için kelimenin nüzul sürecinin işaret ettiği dünyada bulunabilen dış bağlamı kurulmaya bununla birlikte oluşan metin içi bağlamlarından anlamına ulaşılmaya çalışılacaktır.

2. Nimet Kavramının Kur'ân'ın Nüzul Süreci İçindeki Anlamı ve Gelişimi

Kur'ân kavramlarının çoğu cahiliye döneminde de kullanılan ve gündelik dilde yer etmiş kelimelere dayanmaktadır. Dilbilimsel inceleme bu malzemedeki hareketle oluşan anlam dünyasını kolayca tespit eder. Gündelik işler ve ihtiyaçlar seviyesinde yaşanan bir dünyada, önemli bir bilimsel, siyasal, kültürel ve dinsel değişim olmadıkça dildeki anlam dünyası da ani ve hızlı bir şekilde değişmez. Kur'ân vahyi ürettiği dinsel değişimin etkisiyle neredeyse her alanda yepyeni olgular doğurmuş, bu da kullanılan dili her anlamda etkilemiştir. İzutsu'nun da isabetle belirttiği üzere Kur'ân, Allah merkezli bir din diline sahiptir.⁸ Gündelik dili tevhid, nübüvvet, ibadet, adalet ve ahiret ilkeleri ve bununla ilişkili gelişen olaylar ve olgular bağlamında yeniden kullanmış ve onlara kendi gündemine ve bağlamına göre anlamlar yüklemiştir. Nimetin Kur'ân'daki anlamı da bu olgular bağlamında ilerleyip geliştiğinden mümkün merteye onunla aynı yolu yeniden yürümek gerekmektedir. Ancak siyer ilminin bu olgular hakkındaki kronolojik verileri Mekke dönemi için Medine dönemine nazaran oldukça sınırlıdır. Bu nedenle gelişen anlamın takibinde bu dönem daha genel bir bağlam içinde değerlendirilmek, ilk vahiy, gizli tebliğ, aleni tebliğe geçiş, Habeşistan hicreti, boykot dönemi, Medine'nin İslâm'ı kabulü gibi bazı önemli olaylar bağlamında hareket edilmek durumunda kalınmaktadır.

3. 'Nimete Erdirme ve Tamamlama'nın Mekke Dönemindeki Gelişimi

Nimet kelimesi ve kavramının anlam çerçevesini tespit etmek için Kur'ân vahyi içinde ilk olarak ortaya çıktığı an(lam)ı bir başlangıç noktası olarak tespit etmek gerekir. Bunun için de Kur'ân'ın nüzul sürecini tarihlendiren kaynaklara başvurulmalıdır. Ancak maalesef nüzul tarihini, rivayet ve dirayet yöntemlerini beraberce kullanarak, olabilecek en ayrıntılı hâliyle ortaya koyan bir çalışma hâlâ mevcut değildir. Esbâb-ı nüzul rivayetleri siyer, takvim ve tarihlendirmeden uzak, pek çoğunun da yorum olduğu anlaşılan bilgiler olarak kullanılmaktadır. Ahmet Nedim Serinsu bu bilgilerde sebep ifade etmede nas olanları ve olmayanları şeklinde bir ayrıma gidilmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Ancak bu sorunu

⁷ Nitekim bu tezleri gören bir araştırma makalesi de bu çerçevede sınırlı kalmıştır. bk. Davut Şahin, "Kur'ân'da Genel Anlamı Bir Kelime: Nimet", Cumhuriyet İlahiyat Dergisi 20/2 (Aralık 2016), 207-234.

⁸ Toshihiko İzutsu, *Kur'ân'da Allah ve İnsan*, çev. Süleyman Ateş, (İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, ts), 41.

bütünlük çerçevesinde aşmaya çalışsa da esbab-ı nüzul rivayetlerinin Kur'ân'ın nüzul tarihi ve siyer içindeki yeri boşlukta kalmakta aranılan bütünlük sağlanamamaktadır.⁹ Bu da bir türlü bağlamına yerleşemeyen nüzul bilgilerinin karmaşık bir şekilde durmasına ve rivayetler arası tercihlerin yapılamamasına neden olmaktadır. Bazı sûre ve âyetler tek seferde indiği hâlde dağınık bir şekilde inmiş gibi gözükmemektedir. Bu durum tefsir tarihi boyunca Kur'ân yorumunun bağlamıyla olan yegâne bağı kopuk veya gevşek bırakmıştır. Sebeb-i nüzul ilmi doğal zemini olan siyer ilminden kopmuştur.¹⁰ Âyetlerin sebepleri yanı sıra sonuçlarıyla birlikte ele alınması gerektiği ise henüz gündeme gelmemiştir.

Bu konuda asıl problemin bir yaklaşım/usûl eksikliği olduğu belli olmaktadır. Aslında ilk İslâm tarihçileri, eserlerinde her önemli olayın tarihini ve her önemli kişinin otobiyografisini tespit ettiler ve bunda başarılı da oldular. Örneğin İbn İshak'ın siyeri ve onun eserinin şerhi mahiyetinde olan İbn Hişâm'ın eseri oldukça erken bir dönemde Kur'ân tarihine, nüzul sürecine, esbab-ı nüzulün bağlamına ve sûrelerin kronolojisine dair sağlam bir temel sunar. Ancak bu çalışma tefsirde hak ettiği yeri ve değeri bulamamıştır. Eser sadece Kur'ân'ın tarihi ve bağlamı değil dili ve tefsiri konusunda da oldukça zengin içeriğe sahip kronolojik bir eser konumundadır. Vâkidî'nin meğazi eseri de Medine dönemi için İbn İshak'tan daha ayrıntılı bir kronoloji vermekte ve yer yer inen âyetlere değinmektedir. Bu eserlerin nüzul sırasına göre hazırlandığı iddia edilen tefsir ve meallerde neden bir kronoloji kaynağı olarak esas alınmadığını ve kullanılmadığını açıklamak mümkün değildir.¹¹ Mevcut şartlarda yapılması gereken bu eserlerdeki mevcut birikimi kullanmaktır. Bunun yanı sıra Mukâtil ile Taberî arasında derlenen erken dönem tefsir rivayetlerini ve yorumlarını esas alarak basit de olsa takvim üzerinde bir sıralama inşa etmektir. Yeri geldikçe de bu takvimde yer alan olay ve tarihlerin tutarlılığını gözetmektir. Bu nedenle nimet kavramının araştırılmasında İbn İshak ve Vâkidî'de yer alan temel kronolojiye dayanarak 610–632 yılları arası gerçekleşen nüzul sürecini tarihlendirme ve buna paralel hareketlerle nimet kavramının gelişimini takip etmek yoluna gidilmelidir.

3.1. En'ame Fiilinin Fâtiha Sûresinde Vahiy Nimeti Olarak Ortaya Çıkışı

En'ame/nimete erdirmek fiili ile ilgili ilk olgu, tam olarak nazil olan ilk sûre olduğu aşağıdaki ifadelerden anlaşılan Fâtiha sûresinin nüzülüyle ilgili rivayette şöyle ortaya çıkmaktadır:

“Resulullah Hatice'ye, ‘Yalnız kaldığım zaman bir ses işitiyorum. Allah'a yemin olsun ki, bunun bir soruna neden olmasından korkuyorum.’ dedi. Hatice, ‘Allah korusun! Allah sana böyle bir şey yapmaz. Allah'a yemin olsun ki sen, emaneti yerine getirir, sıla-i rahim yapar ve doğru söz söylersin.’ karşılığını verdi. Bir gün Ebû Bekir, Resulullah evde yokken onun evine gelmişti. Hatice ona, Hz. Peygamber'in kendisine anlattığı şeyleri anlattı ve ‘Ey Atik! Muhammed'le birlikte Varaka'ya git’ dedi. Resulullah eve gelince, Ebû Bekir, onun elinden

⁹ Ahmet Nedim Serinsu, *Kur'ân ve Bağlam*, (İstanbul: Şule Yayınları, 2018), 81-86.

¹⁰ Örnek bir inceleme olarak bk. Sami Kılınçlı, *Esbâb-ı Nüzul Rivayetlerini Kur'ân-Siyer Bağlamında Okumak*, (Ankara: Araştırma Yayınları, 2022).

¹¹ Mustafa Öztürk ve Hadiye Ünsal'ın ortak çalışmasının da bu kusurla malul olduğu anlaşılmaktadır. bk. Mustafa Öztürk - Hadiye Ünsal, *Kur'ân Tarihi*, (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2018).

tutup, "Haydi, birlikte Varaka'ya gidelim." dedi. Resulullah Ebû Bekr'e, "Olanları sana kim haber verdi?" diye sorunca, Ebû Bekr de "Hatice!" diye cevap verdi. Birlikte Varaka'ya gittiler. Ona durumu anlattılar. Resulullah, Varaka'ya olanları şöyle anlattı: "Yalnız kaldığım zaman, arkamdan, 'Ya Muhammed! Ya Muhammed!' diye bir ses işitiyorum. Ben de o zaman bulunduğum yerden kaçarak uzaklaşıyorum." Varaka dedi ki: "Bundan sonra böyle yapma! Sana bir ses geldiği zaman, ne dediğini iyice duyabilmen için yerinde dur. Sonra bana gel ve olanları haber ver." Resulullah yine yalnız kaldığında Cibrîl kendisine şöyle dedi: "Ey Muhammed! De ki: Bismillâhirrahmânirrahîm. *"Hamd yalnızca bütün insanlığın efendisi Allah'adır. O, Merhametli Rahmân'dır. Hesap günü'nün Hâkimidir. Yalnız sana ibadet eder ve yalnız senden yardım isteriz. Bizi dosdoğru yola ilet! Gazab(ın)ı uğrayanların ve sapkınlarınkine değil! Nimetine erdirdiklerinin yoluna! (صِرَاطَ الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ)"* Cibrîl, 'Vele'd-dâllîn'e gelince Resulullah'a dedi ki: 'Lâ ilâhe illâllah!' de!" Bu seslenişten sonra Resulullah Varaka'ya geldi ve ona olanları anlattı. Varaka ona, "Müjdelerim! Müjdelerim! Şehadet ederim ki sen, Meryem oğlunun müjdelediği kişisin. Sen, Musa'nın karşılaştığı vahiy(meleğiyle) karşı karşıyasın. Sen, Allah tarafından gönderilmiş bir peygambersin. Bugünden sonra sen mücadele etmekle emrolunacaksın. Şayet o günlere yetişirsem, seninle beraber mutlaka ben de mücadele ederim." dedi..."¹²

Bu olguda görüleceği üzere nimet kavramı, ilk olarak nimete erdirmek/en'ame fiili şeklinde ve vahiy/nübüvvet nimeti anlamında kullanılmaktadır. Zira burada nimete erdirmek dosdoğru yol ile bağlantılandırılmakta bu yoldan sapanlar eleştirilmektedir. Bu nimete ermenin semantik olarak dünyevi nimetler anlamında kullanılması mümkün olmadığı gibi bu türden nimetlere erdirilenlerin yolunun talep edilmediği de açıktır. Nitekim Mukâtil de bunu "yani nübüvvet in'am ettiğin nebilerin yolunu göster."¹³ şeklinde tefsir etmektedir. Dolayısıyla nimete erdirmekle kastedilen mana vahiy nimetine erdirilen peygamberlerin talep ve takip edilmesi gereken yolu ve bu yoldan gitmenin hidayet/dosdoğru yol olduğudur. Burada nimete erdiriminin daha en baştan nübüvvet bağlamında vahiy nimeti anlamında kullanıldığı görülmektedir. Bu anlam sûrenin zamanla yerleşik bir duaya dönüşmesiyle 23 yıllık vahiy süreci içinde yaşayan en canlı ve sürekli anlam olarak tezahür etmektedir. Fâtiha sûresi namazlarda okunarak bu anlamın harekete geçişini sağlamakta, yönünü belirlemekte, arkasından okunan âyetlere ve sûrelere bağlanarak onlara da kendi anlamını sirayet ettirmektedir.

İlk defa ifâl babından bir fiil olarak alâ harf-i cerr'i ile "en'ame alâ" şeklinde kullanılan nimet, 6 ve 7. âyetlerden anlaşıldığı gibi önceki peygamberlerin hidayeti ve dosdoğru yoludur. Bu durum da nimete erdiriminin anlamını göstermek için peygamber kıssalarını Kur'ân'a davet etmektedir. Zikredilen nüzul durumu da 'In'âm'ın anlamını Varaka'nın zikrettiği üzere Hz. Musa ve Hz. İsa gibi geçmiş peygamberlerin 'vahiy ve nübüvvet nimetine erdirmek' anlamına çevirmektedir. Böylece Fâtiha sûresindeki sırat-ı müstakim ve hidayet kavramlarının anlamı 'nebirin yolu' ve 'nebirin yoluna ulaştırmak', 'Gazab edilenler' nebirin yoluna karşı çıkarak Allah'ın gazabını kazananlar', 'Sapıtanlar' ise nebirin yoldan çıkanlar anlamını kazanmaktadır.

¹² Muhammed ibn İshâk ibn Yesâr, *Sîretü İbn İshâk* (el-Mübtede' ve'l-meb'as ve'l-meğâzî), thk. Muhammed Hamidullah, (Konya: Hizmet Kitabevi, 1401/1981), s. 112-113.

¹³ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru-l-kebîr*, thk. Abdullah Mahmud Şihâte (Kahire: el-Heyetü'l-Misriyyetü'l-Âmme, 1410/1989), 1/36. Mukâtil bunun nazirinin/benzerinin Meryem sûresi 58. âyette de geçtiğini belirtmekte 'mağdûb aleyhim'i Yahudiler, 'Dâllîn'li de Müşrikler ve Hristiyanlar olarak tefsir etmektedir.

Pek çok müfessir bu kalıbın Kur'ân bağlamındaki anlamını tespit etmiş ve buna şahit olarak Medine dönemi sûrelerinden Nisa sûresinin 69. âyeti olan “*Kim Allah'a ve Resul'üne itaat ederse işte onlar Allah'ın nimetine erdirdiği nebiler, sıddıklar, şehitler ve salihler ile beraberdir. Onlar ne güzel yoldaştır.*” âyetini göstermektedir. Böylece anlamı ‘vahiy ve nübüvvet nimeti verilenler ve buna uyumlu yaşayanlar’ şeklinde anlamışlardır. Oysa bu anlam, in'âm' fiilinin ilk kullanıldığı henüz çekirdek hâlindeki anlamı değil bu çekirdeğin gövdesinden Medine döneminde dal veren gelişmiş ve genişletilmiş anlamıdır. Nisa sûresi 69. âyeti ile ilgili olarak yazılan tefsir, Kur'ân'ı Kur'ân ile açıklamaya iyi bir örnek olmakla birlikte yaklaşık 15–18 yıl kadar aradan sonra inmiş bir âyetle yapılan tefsir durumundadır. Dolayısıyla mushafta yakın olsa da gerçekte gelişen süreci atlayan, zaman bakımından oldukça uzak bir bağlamda duran semantik olarak da genişlemiş bir açıklamadır. Hâlbuki Medine dönemine ait olan bu âyetten önce gelen ve henüz semantik genişlemeye uğramamış Mekkî âyetler vardır. Üstelik bunlar birkaç yıllık yakınlıktadır. Nitekim bunlardan biri olan aşağıdaki âyet, sûrenin Necaşi ve çevresindekilere okunmasından da anlaşılacağı üzere Mekke döneminin 5. veya 6. yılı sonrasında, Habeşistan hicreti dönemine aittir:

“İşte bunlar, Allah'ın kendilerini **nimetine erdirdiği peygamberlerden**, Âdem'in soyundan ve gemide Nuh ile beraber taşıdıklarımızın neslinden, İbrahim ve İsrail'in soyundan, hidayete erdirdiğimiz ve seçtiğimiz kimselerdi. Kendilerine Rahmân'ın âyetleri okunduğu zaman ağlayarak secdeye kapanırlardı.”¹⁴

Âyette sadece peygamberlerden bahsedilmekte ve onlara verilen vahiy ve nübüvvet nimeti kastedilmektedir. Burada henüz sıddıklar, şehitler ve salihler söz konusu edilmemektedir. Nitekim Mukâtil de bu âyeti delil göstererek Fâtiha sûresindeki anlamı sadece nebiler ile sınırlamaktadır.¹⁵ Nitekim Hz. İsa'yı nitelendiren boykot dönemini yansıtan orta dönemde Mekkî sûrelerden Zuhruf sûresindeki¹⁶ bir âyette de “nimete erdirmek” fiili benzer bir biçimde aynı ifade kalıbıyla şöyle beyan edilmiştir: “*O, sadece kendisini **nimete erdirdiğimiz** ve İsrailoğullarına örnek kıldığımız bir kuldur.*”¹⁷

Bu örneklerden hareketle “Nimetine erdirmek” ifade kalıbının Kur'ân'da Mekkî dönemde özellikle peygamberler hakkında kullanılan özel bir tabir hâline geldiği anlaşılmaktadır. Nimete ermenin yer aldığı sûreler içindeki bağlamı da Kur'ân'ın bütünlüğü içindeki bağlamı da bu anlamı desteklemektedir. Dolayısıyla fark edilmesi için Kur'ân mesajlarının lafzi ve manevi benzerlik, tekrar ve devamlılığa dikkat edilmelidir.

3.2. Nimet Kelimesinin Kur'ân'da 'Rabb'in Nimeti' Olarak Ortaya Çıkışı

İkinci bir başlangıç noktası olarak nimet kavramının isim olarak ilk ortaya çıktığı zaman dilimindeki sûre ve âyetlerde kullanıldığı anlamı tespit etmek gerekmektedir. İlk nazil olan

¹⁴ Meryem, 19/58.

¹⁵ Hz. Musa'nın girdiği kavgada yanlışlıkla birini ölümüne sebebiyet verdiği, hatasından pişman olduktan sonra sarf ettiği “Rabb'im! Beni **erdirdiğin nimete andolsun ki**, artık suçlulara asla arka çıkmayacağım, dedi.” (el-Kasas, 28/17) sözüyle ise “ilahi yardımla yaptığı hatayı anlayıp doğruya ulaştırılmak ve cezadan kurtulmak” kastedilmektedir. bk. Mukâtil, *Tefsîr*, 3/339.

¹⁶ Abdulvahid Sipahioğlu, *Vahiy ve Muhasara*, (İstanbul: Pınar Yayınları, 2015), 116-117.

¹⁷ ez-Zuhruf, 43/59.

Kur'ân sûreleri ve âyetlerinin sıralanmasında bilginler genel bir ittifak içindedir. Başta Alak sûresinin 1–5. âyetlerinin geldiği belirtilmektedir. İkinci inen sûre veya pasaj olarak Kalem sûresinin baş kısmındaki âyetlerin, üçüncü ve dördüncü olarak Müddessir ve Müzzemmil sûresinin ilk âyetlerinin adı geçmektedir. Beşinci olarak da Fâtiha sûresinin ilk bütün hâlinde inen sûre olarak nazil olduğu belirtilmektedir.¹⁸ Bu bilgiler Alak sûresinin ilk âyetleri ve Fâtiha sûresi hariç tarihlendirme açısından ihtiyatla yaklaşılması gereken tespitlerdir. Mesela Müddessir sûresinin muhtevası İnzar aşamasına geçilen bir dönemi yansıtmakta 'zikr/hatırlatma' değil 'inzâr/uyarı' amaçlı olarak daha muahhar ve muhtemelen bir sonraki dönemde indirildiği anlaşılmaktadır. Ancak nedense müfessirler Müddessir sûresinin ilk inen sûre olduğu rivayetine veya vahyin kesilmesi sonrasında inen ilk sûre olduğu konusundaki yorumlara eleştirel yaklaşmamıştır. Müzzemmil sûresinin son âyeti dışındaki kısmı ise Hz. Peygamber'in vahiy alma olgusuna artık alıştığı bir kıraat durumunu yansıtmaktadır. Dolayısıyla bu iki sûre tarihi verilerle de uyuşmadığı için kaynaklarda varsayılan nüzul sıralaması gerçeklikle uyuşmamaktadır.

Genel olarak sûrelerin nüzul sıralamalarında özellikle bazı kısa sûrelerin görmezden gelindiği açıktır. Yukarıdaki nüzul sıralaması kabul edildiğinde nimet kelimesi ilk olarak Kalem sûresinde ortaya çıkmaktadır. Sûrenin muhtevasında Hz. Muhammed'in peygamberliğine yapılan bir itiraza cevap verilmesi, ondan uzlaşmaya meyletmemesi, sabredip Hz. Yunus'un durumuna düşmemesinin istenmesi erken döneme ait bir sûre olsa da ilk sûrelerden olmadığını gösterir. Kur'ân'ın açıktan tebliğ edilse de henüz inzâr etmediği bu dönemde Kalem sûresinin vahiy olgusunu cinlenmişlik olarak nitelendiren bir tartışmaya atıf yapması sûrenin başındaki "**Rabb'in nimeti** sebebi ile sen mecnun değilsin" ifadesinin vahiy olgusuyla alakalı olduğunu açıkça göstermektedir. Mukâtil buradaki Rabb'in nimetini rahmeti olarak açıklamaktadır.¹⁹ Ancak bu yorum da vahiy ve Kur'ân'la alakalıdır. Zira Rahmet kelimesi Kur'ân'da vahiy/Kur'ân anlamında kullanılmaktadır. O 5. âyette geçen "Hulukun azîm" ifadesini İslâm olarak açıklamaktadır. Son âyette okunan Kur'ân nedeniyle peygamberi gözleriyle neredeyse öfkeden devirecek müşriklere karşı Kur'ân'ın 'İnsanlara hatırlatma (Zikrun lil-Âlemîn)' amacıyla indirildiğinin vurgulanmış olması da kastettiğimiz anlamı desteklemektedir.

Nimet kelimesinin ilk nazil olduğu pasajı tespit için mevcut ilk sîret kaynağı olan İbn İshâk'ın (v. 150) eserine bakıldığında Alak sûresinden sonra fetret-i vahiy olayının meydana geldiği, bir süre vahiy kesildikten sonra ise Müddessir veya Kalem sûrelerinin ilk âyetlerinin değil, (ilk inen 10 sûreden biri olduğu belirtilen) Duha sûresinin ikinci vahiy olarak inzal edildiği görülür.²⁰ Bu sûrede de nimet kavramı '**Rabb'in Nimeti**' şeklinde bir izafet terkibi olarak geçmektedir. İbn İshâk bu sûresinin kelimelerini tefsir ederken, "*Rabb'in nimetine gelince ondan bahset!*" şeklindeki 11. âyeti şöyle açıklar:

¹⁸ İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü*, (Ankara: TDV Yayınları, 1988), 86-87.

¹⁹ Mukâtil, *Tefsîr*, 4/403.

²⁰ Abdülmelik İbni Hişâm, *es-Sîret'un-nebeviye*, thk. Mustafa es-Sekâ vd. (Beyrut: Dâr'ul-Hayr, 1992–1412), 1/195-196.

“Yani; Sana Allah’tan bir nimet ve cömertlik olarak gelen nübüvvetten (insanlara) bahset. Onu (nübüvveti) anlat ve ona çağır. Bu âyet dolayısıyla Resulullah (s.a.v.) yakınlarından uygun gördüklerine, Allah’ın onu ve kullarını erdirdiği nübüvvet nimetini gizlice anlatmaya başladı.”²¹

Bu açıklama Kur’ân’da nimet kelimesinin kullanılan ilk orijinal anlamının vahiy ve nübüvvet olduğunu, bu anlamın “**Rabbinin nimeti**” terkihiyle kullanıldığını göstermektedir. Burada nimet kelimesi bir cins isim olarak değil, içinde bulunulan bağlama uygun olarak nübüvvet (ve onunla yakından alakalı olan vahiy) anlamında kullanılmaktadır. Gizli tebliğ döneminin Duha sûresi ile başladığını açıkça beyan ederken “Rabb’inin vahiy ve nübüvvet nimeti’nin anlatılmaya başlanması emri verilmektedir. Üstelik bu açıklama yapılırken “يذكرُ ما عليه : أنعم الله به عليه : Allah’ın onu erdirdiği nübüvvet nimetini anlatmaya başladı” denilerek bizzat Fâtiha sûresinde ve Kur’ân’ın muhtelif yerlerinde geçen İn’âm fiili kullanılmaktadır. Âyette birine bir haber veya söz aktarmak anlamına gelen ‘haddis: bahset: حَدَّثُ’ fiilini kullanılması umumi değil hususi tebliğ dönemine işaret etmektedir. Bu nimetin Fâtiha sûresinde erdirilen ve dalalet ile gazaptan kurtaran nimet anlamında olması makama uygun olup bağlamın da bir devamıdır. Bu durum da resule nimetin genel değil bağlam anlamı olan vahiy anlamıyla hitap edildiğini gösterir. Mukâtil (v. 150) de bu âyeti benzer şekilde açıklamaktadır:

“Cibril Nebi’ye kırk gün gelmedi. Üç gün olduğu da söylenir. Bunun üzerine Mekkeli müşrik Araplar; ‘Eğer Allah katından gelseydi, daha önceki nebilerde olduğu gibi vahyin peş peşe gelmesi gerekirdi. Rabbi onu terk etmiştir. Dostu da onu bırakmış, ona gelmemektedir.’, Müslümanlar da ‘Ya Resulullah sana vahiy inmedi!’ dediler. Bunun üzerine Nebi ‘Siz tırnaklarınızın içini temizlemez ve tırnaklarınızı kısaltmazken nasıl bana vahiy inebilir...’²² dedi. Cibril indiğinde de Nebi ona ‘Ey Cibril gelmedin, seni çok özledim’ dedi. O da ‘Ben de sana Allah katındaki değerini nedeniyle gelmeyi çok arzuluyordum. Ancak ben de senin gibi bir emir kulumum. **Biz ancak Rabbinin emri ile ineriz**²³...’ dedi ve Duhâ sûresinin Nebi’ye verilen nimetlerle ilgili [6,7 ve 8.] âyetlerini okudu. Nebi bu âyetlerden sonra ‘Rabbim bana nimet verdi. Asıl nimet sahibi odur.’ dedi.”²⁴ Bu iki sûre; Duhâ ve İnşirah, Mekke’de beraber inmiştir. Bunun üzerine Nebi kendisinden mutmain olduğu kişilere bu (sûrelerin) ikisinden gizlice bahsetmeye başladı.”²⁵

²¹ İbn İshâk, *Sîretü İbn İshâk*, 116-116, İbn Hişâm, *es-Sîretü’n-nebeviyye*, 1/196. (وَأَمَّا بِنِعْمَةِ رَبِّكَ فَحَدِّثْ: أي بما جاءك) من الله من نعمته وكرامته من النبوة فحدث ، أي اذكرها واذع إليها، فجعل رسول الله صلى الله عليه وسلم يذكر ما أنعم الله به عليه وعلى العباد به من النبوة سرّاً إلى من يطمئن إليه من أهله

²² Bu sözün anakronik olduğu açıktır. Medine dönemine ait olgularının geriye doğru anlatımından kaynaklanan bir araya karışma durumu olarak görünmektedir.

²³ Meryem, 19/64.

²⁴ Mukâtil, *Tefsîr*, 4/731-732. Verilen bilgiler Meryem sûresi, 64. âyetin tefsirinde de tekrarlanmaktadır: “Cibril Nebi’den kırk gün engellenmişti. Üç gün de denilir. Bunun üzerine Mekkeli müşrikler Rabbi ona darıldı ve terk etti dediler. Cibril Nebi’ye inince ona “Ey Cibril gelmediğinden seni çok özledim dedi. O da ben seni daha çok özledim dedi ve bu konuşma hakkında Duhâ ve İnşirah sûreleri indi. Cibril “Biz ancak Rabbinin emri ile ineriz...” dedi”. Mukâtil, *Tefsîr*, 2/633.

²⁵ ed-Duhâ, 93/11. Mukâtil, *Tefsîr*, 4/733. (وَأَمَّا بِنِعْمَةِ رَبِّكَ فَحَدِّثْ يعني اشكر الله على ما ذكر في هذه السورة، وما صنع الله- عز وجل- بك من الخير، إذ قال: ألم تكن كذا ففعلت بك كذا أنزلت هاتين السورتين جميعاً بمكة: والضحي، واللبل، و ألم تشرح لك صدرك فجعل ابن إيشاك’ın da bu konuda onunla aynı bilgilere ulaştığı metinlerin mukayesesinden görülmektedir. Zira her ikisi de Duha sûresinin inşinden sonra olayın devamını, abdest ve namaz ibadetlerinin başlangıcını ve Hz. Hatice’ye bunların öğretilmesini de benzer şekilde zikretmektedir. Bu benzerliklerden her ikisinin de aynı kaynağa veya metne dayandığı anlaşılmaktadır. Ancak Mukâtil metni tefsir amacıyla vermekte iken İbn İshak bu metni araya başka başlık ve bilgiler girerek siyer amaçlı bir tarihi metne dönüştürmüştür.

İbn İshak ta eserinde aleni tebliğ başlanmasını bu sûrenin akabinde meydana gelen bir gelişme olarak anlatır. Ayrıca İbn İshak'ın metninde "**Rabb'in nimetinden** bahset" âyetindeki nimetin nübüvvet anlamına geldiği ve Hz. Peygamber'in bu âyetle nübüvvetinden bahsetmek ile emredildiği daha açık bir şekilde ifade edilmektedir.

Bu konuda Mukâtil ve İbn İshak'ın Ehl-i Hadis'in ilk vahyin başlangıcını veya fetret-i vahyin son bulmasını Müddessir sûresinin inzali ile ilişkilendiren rivayetleri ile ayrıştığı gözlemlenmektedir. Mukâtil ve İbn İshak'ın bu ortak görüşü sûrenin bağlamına ve son âyetinin anlamına uygundur. Duha sûresinin muhtevası da verilen bilgilerle uyumlu bir şekilde Hz. Peygamber'i kendisine verilen nimeti anlatmaya yönlendiren bir mahiyet taşır. Bu durum da Duha sûresinin inmesiyle fetret-i vahyin son bulmasını anlatan rivayetlerin Müddessir sûresinin inmesiyle son bulduğunu anlatan rivayetlere tercih edilmesi gerektiğini göstermektedir. Ne var ki bu bilgiler oldukça erken dönemde ilk görüş olarak ortaya çıkmasına rağmen meşhur olamamış ve zamanla geri planda kalıp zikredilmez olmuştur. İlk müfessirlerin Kur'ân'ın nüzul ortamı, dil ve bağlam bilgisine daha yakın olduklarından anlamları orijinallerine uygun biçimde tespit etme konusunda daha avantajlı olmaları doğaldır. Bundan dolayı da daha isabetli sonuçlara ulaşabilecekleri teslim edilmelidir.

İbn Kesîr alıntıladığımız bu yorumu İbn İshâk'tan aynen ama en sonda yer alan zayıf görüş olarak kaydetmiştir.²⁶ Pek çok müfessir ise böyle bir kaydı tespit dahi edememiştir. Müteahhir yorumcular genellikle nimet kelimesini İsfehâni gibi genel dilbilgisi içinde ele almışlar ve günlük dildeki anlamı ile yetinmişlerdir. Kur'ân'ın bağlamından uzaklaşılması ve dilbilimsel tefsirin ağır basması bunda etkili olmuştur. İnsanlara vahiy ve nübüvvet nimetinden bahsetmeye başlanması emri zamanla Allah'ın nimetlerini hatırlama ve şükretmeye başlanması anlamına kaymış, fail-öznenen meful-nesneye yönelen tefil babından müteaddi-geçişli bir fiil olan 'haddese (tahdis et, anlat, bahset!)' ise lazım-geçişsiz bir manaya 'nimeti an/hatırla!' manasına dönüşmüştür. Oysa hadis rivayetlerinde de sıklıkla geçen "haddese: anlattı" fiilinin bu anlama gelemeyeceği açıktır. Hatta kelime Hz. Peygamber'in "Haddisû an Benî İsrâile ve lâ harac!" gibi hadislerinde de görüldüğü hâlde bu durum fark edilememiştir.²⁷

3.3. Başta Vahiy Nimeti Olmak Üzere Rabb'in Nimetlerinin Vurgulanması

Fâtiha ve Alak sûrelerinde görüldüğü üzere Mekke döneminin ilk başından itibaren Rab ismi öne çıkarılmış, önce Alak sûresiyle hâk ve kerem (yaratma ve cömertlik sonra Fâtiha sûresiyle Âlemîn (Bütün insanlık) bağlamlarında yer almıştır. Duha sûresinde nimet kelimesiyle nisbet ilişkisine sokulan Rab ismi böylece Mekke döneminin ilk başlarında 'Rabb'inin nimeti' ifadesiyle sık sık vahiy anlamıyla bağlantılı bir biçimde ön plana çıkarılmıştır. Kalem sûresinde de nimet 'Rabb'in Nimeti' olarak geçmekte ve sûrenin metin içi bağlamına bakıldığında kaleme

²⁶ İsmail ibn Ömer İbn Kesîr, *Tefsîru'l-kur'âni'l-azîm* (Beyrut: Müessesetu'r-Reyyân, 1424/2003), 4/677.

²⁷ Kur'ân Yolu Meali'nin Duha sûresinin bu son âyetine verdiği "Rabb'inin lütuflarını şükranla an." şeklindeki anlam bu yetersizliğin bir neticesi olmaktadır. Kur'ân Yolu Meali, Hayrettin Karaman vd, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2020), 648. Buna karşın Diyanet İşleri Başkanlığı Meali anlamı "anlat" şeklinde vermektedir. Kur'ân-ı Kerîm Meali. çev. Halil Altuntaş - Muzaffer Şahin, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 12. Basım, 2011), 689.

ve yazdıklarına yapılan yeminle başlamasından da anlaşılacağı üzere nimetin vahiy anlamında kullanıldığı görülmektedir:

“Nûn, Kaleme ve yazdıklarına andolsun. Sen **Rabbinin nimeti** (nedeni) ile mecnun değilsin. Kuşkusuz tükenmez bir ecir var senin için ve sen elbette yüce bir ahlak üzeresin. Sen de göreceksin, onlar da görececek. Hanginizmiş asıl mecnun.”²⁸

Hz. Muhammed’in peygamberliği, muhatapları tarafından delilik ve cinlenmişlik olarak yaftalandığı için ona bu âyetlerle moral verilmektedir. Yoksa müşrikler de durduk yerde onun akıl ve ruh sağlığından bahsediyor değildir. Sûre, müşriklere yapılan Kur’ân tebliğine gözlerinden anlaşılan bir öfkeyle tepki vermeleri ve onu delirmekle suçlamalarına karşın peygamberden sabretmesini ve ve taviz vermemesini ister. Burada geçen nimet kelimesi ‘bi’ harf-i cerri ile mecrurdur. Leys’e benzeyen Ma edatının ismiyle haberi arasında yer alan ‘bi’ edatı maiyyet veya sebebiyet ifade eder. Dolayısıyla ‘Sen Rabbinin nimeti ile mecnun değilsin’ cümlesindeki ‘bi-ni’meti rabbike’ beyanı maiyyet ifade ederse “Rabb’inin nimetiyle” anlamına gelir. Sebebiyet ifade ederse de “Rabb’inin nimeti nedeniyle” anlamını taşır. İlk hâlde nimet rahmet anlamına gelirken ikinci hâlde bu nimet Allah’ın, Hz. Peygamber’e verdiği vahiy ve nübüvvet nimetidir.²⁹ Dolayısıyla âyet ‘Rabb’inin rahmeti sayesinde veya vahiy nimeti sebebiyle sen mecnun değilsin’ anlamındadır. Böylece vahyin bir musibet değil nimet olduğu, bundan dolayı delilik değil bilgelik oluşacağı ifade edilmektedir. Aşağıdaki âyetler de benzer bir durumu ve dönemi yansıtır:

“(Ey Muhammed!) sen hatırlat. **Rabbinin nimeti** ile sen ne kâhinsin ne de mecnûn. Yoksa onlar (senin için): “Bir şâirdir, zamanın felaketlerine çarpılmasını bekliyoruz.” mu diyorlar? De ki: Bekleyin, çünkü ben de sizinle beraber bekleyenlerdenim.”³⁰

Bu âyetlerde de nimetin vahiy ve nübüvvet nimeti anlamı açıktır. Bunun yanında ilahi yardım nimeti anlamında nusret (yardım) veya rahmet nimeti şeklinde anlaşılması mümkündür. Nimet kelimesi burada rahmet ve nusret manasında anlaşılabilir da bağlam vahiy ve nübüvvetir. Zira müşrikler vahiy olgusunun bizzat kendisini kahinlik ve mecnunluk olarak nitelendirmektedir. Ancak Kalem sûresinin son âyetlerinde balığın karnından kurtarma olgusu nedeniyle Rabbinin nimeti ile vahiy ve nübüvvet nimetinin verilmesinin değil nusret/ilahi yardım nimetinin kastedildiği açıktır:

“Rabbinin hükmüne sabret, balığın karnına düşen (Yunus) gibi olma. Hani o yutulmuş (mekzûm) bir hâlde iken Rabbine nidâ (ederek hatasını kabul edip yardım talep) etmişti. **Rabbinden bir nimet** ona yetişip te hasta (mezmûm) bir hâlde iken açık bir yere bırakıl(arak kurtarılmadı mı!³¹ Sonra da Rabbi onu seçip salihlerden kıldı. O Kâfirler Kur’ân’ı işittikleri zaman

²⁸ el-Kalem, 68/1-6.

²⁹ Mukâtil, burada sebab-i nüzul olarak Ebu Cehil, Utbe ve Şeybe b. Rebia gibi Mekke müşriklerinin “Muhammed mecnun oldu.” dediklerini Yüce Allah’ın da bundan dolayı yemin ederek reddettiğini belirtir. O buradaki nimeti rahmet olarak açıklar. Huluk-u azim’i ise İslâm dini olarak tefsir eder. Sonuç olarak bağlam nübüvvetin inkârına cevap verilmesidir. bk. Mukâtil, *Tefsîr*, 4/403. Rahmetin de nübüvvet anlamında kullanıldığı ve Hz. Hatice’nin Hz. Peygambere moral verdiği sözler de burada hatırlanmadır.

³⁰ et-Tûr, 52/29-31.

³¹ Genellikle yanlış çevrilen bu ayetin yukarıdaki çevirisi iki nedene dayanmaktadır: İlki; zaten Kur’ân’da Saffat sûresi 145. ayette Hz. Yunus’un “ıssız açık bir sahile/alana bırakılarak” kurtarıldığı geçmektedir. Dolayısıyla burada da “ıssız bir sahile bırakıldı” şeklinde çevrilmelidir. İkincisi; müfessirler ve mütercimler “lev lâ” daki ‘lev’

neredeysi seni gözleri ile devireceklerdi. Bir de “o bir delidir” diyorlar. Hâlbuki o insanlar (âlemler) için bir öğüttür.”³²

Burada 'Rabb'inin nimeti'nin ne olduğunu doğru anlamak için ve sözün müphem olan metin içi anlamına ulaşmak için önceki kullanımlarına ve peygamberler tarihi bağlamına müracaat etmek gerekmektedir. Âyetin Kitab-ı Mukaddes tarihine atıf yapan olgusal bağlamı konunun vahiy ve risalet görevi ile ilgili yaşanmış bir olay olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla “Rabb'inin Nimeti” burada tarihi olguyla ilgili bir anlam taşımaktadır. Hz. Yunus'un balığın karnında yaptığı tevbe duasının kabul edilmesi neticesinde Rabbinden ulaşan bir merhamet ve ilahi yardım nimeti ile kurtarıldığı kastedilmektedir. Nitekim Kur'ân'daki Hz. Yunus'la ilgili kıssaların birbirini tamamlayan nüanslarının etkisinden esinlendiği lafzen de anlaşılan Rabb'in nimetiyle ilgili meşhur 'Seyyid'ul-İstiğfar' duasında Hz. Peygamber şöyle demektedir:

“Şeddad bin Evs (r.a.) Resulullah'tan (s.a.v.) şöyle nakleder: “Mağfired dileme dualarının efendisi şöyle demendir; 'Allah'ım! Rabbim sensin. Senden başka ilah yoktur. Beni sen yarattın. Ben senin kulunum. Gücüm yettiğince senin ahdin ve vaadin üzereyim. Yaptıklarımın şerrinden sana sığınırım. **Beni erdirdiğin nimetin üzere sana dönerim.** Hatamı itiraf ederim. Beni mağfired et! Çünkü hataları ancak mağfired edersin! ...”³³

Buradaki nimete kıssalar bağlamından bakıldığında her hatalı kulun durumunda olduğu gibi Rabb'inden Hz. Yunus'a ulaşan nimet, tıpkı Hz. Âdem'in durumunda olduğu gibidir. O nasıl cennette yasak ağacın meyvesinden yiyerek Rabb'ine asi olmuş cennet nimetlerinden mahrum olmuş ise Hz. Yunus da kavminden ümidini kestiği için risalet ve tebliğ görevini terk edip Rabbine asi olmuş, kötü bir duruma (balığın karnına) düşüp sıhhat ve selamet nimetlerinden mahrum bırakılarak cezalandırılmıştır.

Buna mukabil nasıl “Âdem (a.s.) Rabb'inden birtakım sözleri telakki edip (vahiy yoluyla alıp) bunlara göre Rabb'ine tövbe etti”³⁴ de kurtuldu ise Yunus da (a.s.) Rabb'inden bir nimet olarak Allah'a dua ve istiğfar ederek balığın karnından kurtulmuştur. Balığın karnına düşmüş olan Hz. Yunus'a Rabb'inden ulaşan nimet ise o şartlar altında kendisine ulaşan af ve içinde bulunduğu durumdan kurtaran bir yardım idi. O da seyyidu'l-istiğfar duasına da yansıyan

edatını şart edatı (şayet olmasaydı) olarak algılamaktadır. Oysa bu konuda en erken kaynak olan Mukâtil'in dediği gibi burada levlâ edatı “hel lâ” “değil mi?” anlamında kullanılmaktadır. Hel edatının istifham-ı tasdikî şeklindeki kullanımına benzeyen Lev edatının Kur'ân'da bu şekilde kullanıldığı başka örnekleri de vardır. Nitekim Zuhuf sûresi 32. ayette “dediler ki: Bu Kur'ân iki şehrin (Mekke ve Taif'in) büyüğü olan adamlardan birisine indirilmeli değil miydi?” denilirken de Lev edatı şart değil soru edatı olarak kullanılmaktadır. Mezkûm ise orjinal yutulma anlamındayken öfkelenilmiş anlamına kaymıştır. Oysa Hz. Yunus balık tarafından yutulmuşken dua etmiştir. Mukâtil, mezmûm kelimesini kınanmış değil hasta şeklinde açıklamaktadır. Yunus kıssalarının diğer sahnelerinde geçen mezkûm ifadesi de tıpkı mezmûm gibi ilk ve asli anlamında kullanılmaktadır. Bu da öfkesi yutulmuş değil hakiki manada yutulmuş anlamındadır. Dolayısıyla bazı meallerin “Rabbinden bir nimet yetişmiş olmasaydı elbette kınanacak bir halde ıssız bir yere atılacaktı. Fakat Rabbi onu seçti de salihlerden kıldı.” veya “Şayet Rabbinden ona bir nimet yetişmemiş olsaydı, o mutlaka kınanmış bir hâlde ıssız bir yere atılacaktı. (Fakat böyle olmadı.) Rabbi onu (peygamber olarak) seçti ve salih kimselerden kıldı.” şeklinde verdikleri manalar hem çelişik hem de yanlıştır.

³² el-Kalem, 68/48-52.

³³ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Câmi'u's-şâhih*, (Riyad: Mektebetu Dâr'is-Selâm, 1419/1999), “Deâvât”, 2 (No. 6306).

³⁴ el-Bakara, 2/39.

şekliyle “Allah’ım seni tesbih ederim. Şüphesiz ben (sana isyan ederek) kendime zulmettim” diyerek hatasını itiraf etmişti. Bu durum şu âyetlerde açıkça belirtilmektedir:

“Zünnûn’u da hatırla. Hani öfkelenerek (hâlkından ayrılıp) gitmişti de kendisini asla sıkıştırmayacağımızı sanmıştı. Derken karanlıklar içinde, “Senden başka hiçbir ilâh yoktur. Seni eksikliklerden uzak tutarım. Ben gerçekten (kendine) zulmedenlerden oldum” diye dua etti. Biz de duasını kabul ettik ve kendisini kederden kurtardık. İşte biz inananları böyle kurtarıyoruz.”³⁵

Hz. Âdem de cennette Rabb’ine isyan edince yeryüzüne indirilmiş, Rabb’inden vahiy olarak aldığı bazı sözler mucibince Allah’a yönelip tövbe etmişti. Nitekim o da eşiyile birlikte “*Ey Rabbimiz (sana isyan ederek) kendimize zulmettik. Eğer bize mağfiret ve merhamet etmezsen hüsrân içinde oluruz*”³⁶ demişti. Dolayısıyla Rabb’inden Yunus’a ulaşan nimet de âyetin ifadesiyle afvedilerek yardım edilmekle kurtulmak nimeti oldu. Akabinde tıpkı Hz. Âdem gibi “Rabb’i onu seçti ve sâlihlerden kıldı.” Benzer bir durum Hz. Musa’nın yanlışlıkla Mısırlıyı öldürünce yaptığı duadan³⁷ sonra kurtarılmasında ve peygamber olmasında da görülmektedir.

Buna göre Rabbinin nimeti ile Hz. Peygamber’e Hz. Yunus gibi tebliğinde sebatkâr olması, hata yapmaktan dikkatlice sakınması, onlara karşı öfkeye kapılmaması ve Rabbinin yardımından ümitsizliğe düşmemesi gibi hatalara karşı ön almak amacıyla daha risaletin başında yapılan ve tekrarlanan bir uyarı olmaktadır. O bu âyetlerle böylesi durumlara düşmekten sakındırılmaktadır. Eğer bu hususta bir hataya düşerse tıpkı yukarıda zikredilen peygamberler gibi kendine karşı zulmettiğinin farkına varıp itiraf etmesi ve mağfiret dilemesi gerektiği belirtilmektedir. Çünkü kendi hatalarını görüp pişman olan ve Rabbine dua ederek mağfiret dileyenler affedilmek ve ilahi yardıma mazhar olmak nimetine kavuşmaktadırlar. Nitekim Hz. Peygamber de bunun uzun zamandır farkında olduğu için şu duayı da talim ettirmiştir:

“Abdullah b. Amr b. Âs dedi ki: Ebû Bekir Rasullullah’a ‘bana namazda okuyacağım bir dua öğret!’ dedi. O da ona şöyle dua et dedi: Ey Allahım! Kuşkusuz ben kendime karşı büyük bir zulüm işledim. Kuşkusuz günahları senden başka bağışlayacak yoktur. Katından bana mağfiret ve rahmet et. Şüphesiz sen gafûr ve rahîmsin”.³⁸

Bu duanın Hz. Adem’in cennetten çıkarılınca, Hz. Musa’nın yanlışlıkla Mısırlıyı öldürünce ve Hz. Yunus’un tebliği terk edip balığın karnına düşünce yaptıkları dualarla benzer lafızlara sahip olması tespitlerimizi teyit etmektedir.

Bu bilgiler muvacehesinde ‘Rabb’inin nimeti’nin Kur’ân’da da sünnette de yer yer tekrarlanan, yaşayan canlı bir kavram niteliği kazandığı, birden fazla iz bırakarak, değer verilmesi ve takip edilmesi istenen bir mesaja dönüştüğü görülmektedir. Nimet kelimesinin vahyin ilk indirildiği pasajlarda geçen ve buraya kadarki kullanıldığı anlamı, birbirine benzer bir şekilde ‘vahiy ve nübüvvet nimeti’ ve istiğfar duaları sayesinde gelen ‘ilahi yardım’ nimeti

³⁵ el-Enbiyâ, 21/87-88.

³⁶ el-A’râf, 7/23.

³⁷ el-Kasas, 28/16.

³⁸ Ebü’l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc Müslim, *el-Câmi’u’s-şâhîh*, nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, (İstanbul: el-Mektebet’ul-İslâmiyye, ts.) “Zikir, Dua, Tövbe ve İstiğfar” 48. Hadisin ilk tarikinde 'büyük' yerine 'çok' lafzı da geçmektedir. Ayrıca ikinci tarikinde 'namazda' ile beraber 've evde' ziyadesi de vardır.

olmaktadır. Önce Fâtiha sûresinde dosdoğru yol olarak talep edilen vahiy ve nübüvvet nimeti, yanına 'Rabb'in vahiy nimeti sayesinde' anlamını alarak zenginleşmekte ve yoluna 'Vahye tabi olanlara Rabbin yardım nimeti' ile devam etmektedir. Bu yolda gidenlerin bir de istiğfar dualarının kabul edileceği nimetiyle destekleneceği belirtilmektedir.

3.4. Nimet'in Vahiy Anlamına Diğer Eşanlamlıların Katılması:

Nüzul süreci içinde vahiy anlamındaki nimet kavramına tıpkı onun gibi cahiliye döneminde maddi anlamda olumlu manalar taşıyan ancak dini bağlamda vahiy ve nübüvvet anlamına getirilen yeni kelimeler katılarak bu anlamın semantik ailesi genişletilmiş ve geliştirilmiştir. Bunların tespit edebildiğimiz kadarıyla beş tane olduğu görülmektedir:

1. Hayr, 2. Rahmet, 3. Minnet, 4. Fadl ve 5. Hasene.

Bütün bunlara bir de peygamberler geleneği içinde vahiy anlamına gelen ve oldukça kadim olan Kitâb ve Hikmet kavramları da eklenmektedir. Böylece Kur'ân'da birbirine bağlanan vahiy ve nimet sözcükleri diğer anlamdaş kelimeleriyle birlikte kapsamına dahil oldukları Kitap ve Hikmet kelimelerinin birbirine bağlanmasından semantik manada oldukça geniş bir ailenin oluştuğu anlaşılmaktadır.

Buna ek olarak cahiliye döneminden beri maddi nimetler anlamında kullanılan kavramlardan Rızık, Âlâ ve Serrâ gibi kavramların ise ilk kullanıldıkları gündelik anlamlarını koruduğu ancak sadece dünyevi değil uhrevi nimetler manalarıyla bir anlam ve kapsam genişletilmesine uğratıldıkları (tümevarım yoluyla) anlaşılmaktadır. Bunlar da nimetin semantik ailesine olumlu anlamlarla katılan ve Kur'ân'daki kullanımlarıyla bu bağa senkronik bir biçimde katılan bir örüntü oluşturmaktadır.

Bu anlamların iyice belirginleşmesiyle nimetin semantik bağlamına olumsuz anlamlarıyla katılan ve yine bu bağa senkronik bir biçimde bağlanan Be'sâ ve Darrâ gibi kavramlarla sağlanmaktadır. Nimetin yokluğunu ve maddi-manevi zarar görmeyi anlatan çoğunlukla da imtihan olgusuyla alakalı olan bu kavramlarla Kur'ân'daki bir kelime ağı semantik bağlarıyla uzunca bir dizinde ve ince bir biçimde işlenmektedir. Ancak bu kelime ve kavram ailesinin semantik gelişimini incelemek konumuzun sınırlarını aşacağından sadece araştırmamız boyunca zihnimizin bir kenarında hazır tutulmalıdır.

3.5. En Büyük Nimetin Vahiy Nimeti Olduğunun Hatırlatılması

Hz. Peygamber'e verilen en büyük nimet vahiy, vahiy nimetinin en büyüğü ise Fâtiha sûresidir. Buna Hicr sûresi 87. âyetinde geriye doğru 'Biz sana Seb'ul-Mesâni ve Kur'ân'ul-Azîm'i verdik' şeklinde atıf yapılmaktadır. Üstelik bu atıf Hz. Peygamber tarafından defalarca beyan edilmiştir.³⁹ Bu âyetin yer aldığı yerde Allah, müşriklere verilen nimetlere hiçbir şekilde iltifat ve itibar etmemesini Rasulüne bildirir. Buna karşın "Seb'ul-Mesâni ve Kur'ân'ul-Azîm" olan Fâtiha sûresinin onlara verilen tüm dünyevi nimetlerden daha üstün olduğu, bu sûre gibi

³⁹ Örnekler için bk. Kazım Dönmez, "Fâtiha Sûresi'nin Anlamının Yeniden İncelenmesi (Semantik, Hermenötik ve Metodik Bir Analiz)", Kur'ân ve Sünnet Araştırmaları Dergisi 4/2 (Ekim 2024), 103-105.

bir vahiy nimeti varken başka zenginliklere itibar edilmeyeceği, onlara dönüp bakılmayacağı belirtilir. Nitekim bu manadaki nimetin büyüklüğü sonradan Hz. Peygamber tarafından ümmetine defalarca hatırlatılmıştır. Fâtiha sûresinin fazileti ile ilgili hadisler bunun değişik göstergeleridir. Nitekim aşağıdaki rivayette bu husus şöyle vurgulanmıştır:

“Abdullah İbn Abbâs’tan şöyle rivayet edilmiştir: Cebrail, Hz. Peygamber’in yanında oturmaktaydı. O sırada Peygamber, üstünden kapı sesine benzer bir ses işitti. Başını kaldırdı. Cebrail: “Bu kapı, şimdiye kadar asla açılmayıp sadece bugün senin için açılan bir gök kapısıdır” dedi. Derken o kapıdan bir melek indi. Cebrail: “Bu, yeryüzüne (ancak şimdi) inen bir melektir. Bugüne kadar yeryüzüne hiç inmemiştir” dedi. Melek (gelip) selam verdi. Peygamber’e (s.a.v.): “Sadece sana verilen ve senden önce hiçbir peygambere verilmemiş iki nur ile müjdelen! Bu iki nur, Fâtiha sûresi ile Bakara sûresinin son âyetleridir. Bunlardan okuyacağın her harfe karşılık mutlaka istediğin sana verilecektir” dedi.”⁴⁰

Burada en büyük nimet olan Fâtiha sûresi nur kavramı ile nitelenmekte ve Bakara sûresinin son iki âyeti ile beraber en büyük manevi nimetler kapsamına alınmaktadır. Bu şekilde zikri geçen manevi nimetlerin kadrinin yüceliğinin ifade edilmesi Hicr sûresinin nüzulünden çok sonra Medine döneminde de gerçekleşmiştir.

3.6. ‘Vahiy Nimetine Erdirme’nin ‘Nimetin Tamamlanması’na Dönüşmesi

Vahiy nimetiyle ilgili en esaslı gelişme Yusuf sûresinin nazil olmasıyla gerçekleşir. Şöyle ki; ‘Vahiy Nimetine Erdirme’ kavramı Yusuf peygamberin rüyasıyla ‘Vahiy Nimetinin Tamamlanması’ kavramına dönüşür.

Sûrenin nüzülü esnasında Hz. Yusuf’la aynı vahiy nimetine mahzar olan Hz. Peygamber ve ilk Müslümanlar da kendi durumları ve akıbetleri üzerinde ciddi şekilde düşünüyor, içinde bulunulan kötü şartlar nedeniyle endişe ve korku duyuyorlardı. Nübüvvet nimeti nasıl bir görev ifa edecek ve başına neler gelecekti? Hz. Peygamber’e bu konuda bazı kıssalarla işaretler veriliyordu. Bunların bazılarında vahiy nimetini inkâr edenler topluca helak oluyordu. Vahiy nimetine eren bir avuç insan kalıyor ve onlar da ya gemiye binerek ya da şehri terk ederek son anda kurtuluyordu.⁴¹ Bu tür kıssaların olumsuz hisler uyandırması yanında, helak edilenlerin bazılarının inananların akrabaları olması hasebiyle Müslümanlarda endişeli bir etki oluşturması da kaçınılmazdı. Müminler de Peygamber gibi geleceğe ilişkin bir merak ve endişe içindeydiler. Bu kaygıları taşıyan insanlara, onların gidecekleri yolda meydana ve başlarına gelebileceklere dair bir açıklama yapılması gerekiyordu. Vahiy ve rüya olgusunun mahiyeti ve hakikati de gaybî yönü itibarıyla müşriklerin zihinlerinde ve gündemlerindeydi. Onlar itirazlarının temelini bu noktaya oturtmuşlar, nübüvvet ve vahiy olgusunu çeşitli ithamlarla reddetmişlerdi. Müslümanlar uzun bir süredir tebliğ faaliyetlerini açıktan yapıyorlardı. Bu zaman zarfı içinde yalanlama ve iftira kampanyalarının hedefi olmuşlar, artık ümitsizliğe düşmeye başlamışlardı. Muhataplarının hasmane tutumlarıyla mahrumiyet içinde ihtiyaçlarını karşılayamıyor hatta işkence olaylarıyla karşılaşılıyor ve teselli bulacakları ümitvar haberler duymak istiyorlardı.

⁴⁰ Müslim, “Kitâbu’s-Salâti’l-Musâfirin ve Kasrihâ” 254.

⁴¹ Gemiye binerek kurtulmanın Habeşistan hicreti, şehri terk ederek kurtulmanın Medine hicreti ile gerçekleştiği ve Kur’ân’daki pek çok ayet ve duanın bu olayların ayrıntılarına işaret ettiği hatırlanmalıdır.

Mekke bir hapisaneyeye dönüşmüş, hareket imkânları kısıtlanmış ve başarı umutlu bir beklenti olmaktan çıkmıştı. Müşrik ve ehl-i kitap muhataplar bu yeni peygamberlik iddiası ve akıbeti konusunda açık emareler görmek istiyorlar ama inanmak da istemiyorlardı. Yusuf sûresinin muhteva analizi geriye doğru yansıtıldığında bu bağlamda nazil olduğu anlaşılmaktadır.

Özel olarak Hz. Peygamber'e, genel olarak da inananlara ve diğer muhataplarına, bu sorunların kapsamlı bir yanıtı olarak rüya olgusunun vahiyle ilişkisini ve Hz. Yusuf'un tarihi tecrübesi üzerinden vahiy ve nübüvvet nimetine dair işaretler dizisini bir açıklama olarak sundu. Sûrenin başından sonuna bakıldığında her pasajının Hz. Peygamber'e çevresindekilerin sorularına karşılık olarak vahyedildiği ve onlar için mesajlar vermek üzere indirildiği anlaşılır. Sûrenin Hz. Peygamber'e, ilk inananlara, nübüvvet ve vahye karşı çıkan Mekke müşriklerine ve ehl-i kitaba doğrudan hitap ettiği, insanların zihinlerinde yer alan nübüvvetin mahiyeti ve tevili/akıbeti konusundaki sorulara bir cevap olarak indiği fark edilir. Sûrenin ana konusunun vahiy ve nübüvvet nimetinin verilmesi ve tamamlanması olması da bu durumu teyit etmektedir. Buna göre vahiy nimeti çoğunlukla rüyalarla verilir. Bu nimetin tebliği güzel ahlak, sabır ve hilmle yürütülmelidir. Allah'ın nimetini tamamlayacağı günler büyük imtihanların ve sıkıntıların ardından gelecektir. Zira Allah Hz. Peygamber'in atası İbrahim'e, onun soyundan gelen peygamberlere ve Hz. Yusuf'a nimetini böyle vermiş ve tamamlamıştır. Hz. Peygamber'e de nimetini böyle vermesi ve tamamlaması beklenmelidir.

Allah'ın nimetini bu şekilde takdiri/planı ve inayeti/yardıımı aslında toplumsal bir sünnet/yasadır. Dolayısıyla Yusuf kıssasına da bir plan şeklinde yansımıştır. Buna göre bir peygamberin oğlu olan Yusuf küçük yaşlarda gördüğü ay, güneş ve on bir yıldızın kendisine secde/itaat ettiğine dair rüyayı babası Yakub'a (a.s.) anlatınca 'peygamber baba' hemen oğlunun akıbeti hakkında şu sevindirici tevili/sonucu çıkarır:

"Dedi ki; Yavrum, rüyayı kardeşlerine anlatma, sonra sana bir tuzak kurarlar. Çünkü şeytan, insanın apaçık düşmanıdır! Böylece Rabb'in seni seçecek ve sana olayların/düşlerin tevili/sonucunu öğretecek. Nasıl ki daha önce ataların İbrâhim'e ve İshak'a nimetini tamamlamış ise sana ve Yakub soyuna da nimetini tamamlayacaktır. Şüphesiz Rabbin, bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir."⁴²

Âyet açık bir şekilde Allah'ın sadece vahiy nimetini vermekle kalmayacağını ayrıca bu nimeti tamamlayacağını belirtir. Nitekim Hz. Yusuf da sûrenin sonunda bunun aynen gerçekleştiğini şöyle ifade eder:

"Ana ve babasını tahtının üstüne çıkartıp oturttu ve hepsi ona saygı için secdeye kapandılar. (Yusuf) dedi ki: "Ey babacığım! İşte bu, daha önce (gördüğüm) rüyanın tevili/sonucudur. Rabbim onu gerçekleştirdi. Doğrusu Rabbim bana lütfetti. Çünkü beni zindandan çıkardı ve şeytan benimle kardeşlerimin arasını bozduktan sonra sizi çölden getirdi. Şüphesiz ki Rabbim dilediğine lütfedicidir. Kuşkusuz O çok iyi bilendir, hikmet sahibidir. Ey Rabbim! Mülkten bana (nasibimi) verdin ve bana olayların (ve rüyaların) tevili/sonucunu da

⁴² Yûsuf, 12/5-6.

öğrettin. Ey gökleri ve yeri yaratan! Sen dünyada da ahirette de benim velimsin. Benim canımı müslüman olarak al ve beni sâlihlerin arasına kat!”⁴³

Bu iki âyetin geriye doğru yaptığı atıfla nimete ermek kavramı, nimetin tamamlanması kavramına bağlanarak peygamberin ve inananların ufkunu belirleyen bir mesaj hâline gelmektedir. Bu da Hz. Peygamber’in karşısına çıkan pek çok olayda ona yol gösterecek, ilham ve moral verecektir. Adeta bundan sonra yapılan her iş ve inen her vahiy bu nimetin tamamlanması sürecini gerçekleştirme yönünde planlanarak atılmış bir adım olacaktır. Nimetin tamamlanması uzun bir bela ve imtihan sürecinden sonra da olsa gerçekleşecektir.⁴⁴ Şu rivayet bu kavrayışın Hz. Peygamberde daha Mekke döneminde iken oluştuğunu ‘itmâm/tamamlama’ kelimesini de kullanarak göstermektedir:

“Habbâb İbnü’l-Eret anlatıyor: Resulullah Kâbe’nin gölgesinde bir elbiseye yaslanmış otururken, gelip (müşriklerin yaptıklarından) şikâyetle bulduk: Bize yardım istemiyor musun, bize dua etmiyor musun? dedik. Şu cevabı verdi: ‘Sizden önce öyle kimseler vardı ki, kişi yakalanıyor, onun için hazırlanan çukura konuyor, sonra getirilen bir testere ile başının ortasından ikiye bölünüyordu. Bazısı da vardı, demir taraklarla taranıyor, vücudunda sadece et ve kemik kalıyordu. Bu yapılanlar onları dininden çeviremiyordu. Allah’a yemin olsun ki **Allah bu işi (dini) tamamlayacaktır.** Öyle ki, bir yolcu devesine binip Sanâ’dan kalkıp Hadramevt’e kadar gidecek, Allah’tan başka hiçbir şeyden korkmayacak, koyunu için ise sadece kurttan korkacaktır. Ancak siz acele ediyorsunuz.”⁴⁵

Buna göre nimet verilecek kişi, o bunu bilmese bile daha küçük yaşlarından itibaren ilahi hikmet ve yardımla gözetilmektedir. Ona orta yaşlarında vahiy ve hikmet verilmekte ve ileri yaşlarında da yeryüzünde vahiyle hükmeden ve itaat edilen bir otoriteye sahip kılınmaktadır. Ancak bu aşamaya kardeşlerinin ihaneti, öldürülmeye kalkışılmak, yurdundan uzaklaşmak, kölelik, namusla imtihan, iftiraya uğramak, zindana girmek, nihayet insanların gözünde beraat etmek, itibarın iade edilmesi, adaletli ve yardımsever bir yönetim sergilemek gibi uzun ve tehlikeli birçok olayın içinde yer aldığı netameli bir imtihan süreci içinden geçilerek varılmaktadır. Böylece peygamberimize olacakları da işaret etmektedir. Sûrenin ve kıssanın bütünü göz önüne alındığında nimetin tamamlanması (kavramı/planı) bu anlama gelmektedir.

Nitekim Hz. Peygamber, Hz. Yusuf’un “Doğrusu Rabb’im bana (çok şey) lütfetti. Çünkü beni zindandan çıkardı ve şeytan benimle kardeşlerimin arasını bozduktan sonra sizi çölden getirdi.” ifadesine uygun olacak şekilde fetih yolunda uzun bir çölü geçerken Mekke döneminde eski düşmanı ve yeni kayınpederi Ebu Süfyân b. Harb sonra da ona en çok düşmanlık edenlerden biri olan amcaoğlu ve kuzeni Ebu Sufyan b. el-Haris’le karşılaşmış ve onların boyun eğmeleri anlamında secdelerine yani teslim olmalarına ve sonrasında da Müslüman olmalarına şahit olmuştur.⁴⁶

⁴³ Yûsuf, 12/100-101.

⁴⁴ Yusuf kıssasının Hz. Peygamber’in tevhid ve tebliğ mücadelesine etkisi ile ilgili daha geniş bilgi için bk. Kazım Dönmez, “Yusuf Kıssası’nın Hz. Peygamber’in Sireti İle İlişkisi”, Kur’ân ve Sünnet Araştırmaları Dergisi 4/1 (Mart 2024), 72-102.

⁴⁵ Buhârî, “Menâkıb”, 25 (No. 3612), “Menâkıbu’l-Ensâr”, 646 (No. 3852), “İkrâh”, 89 (No. 6943).

⁴⁶ Her ikisinin de müslüman olduktan sonra en kritik zamanlarda Hz. Peygamber’den yana durmaları da bu yakınlığı teyit etmektedir.

Yusuf sûresi bu hâliyle vahiy nimetinin ve bunun Allah'ın inayetiyle, ilahi plana göre tamamlanmasının kıssasıdır. Uygulanacak genel planı Hz. Peygamber'e uzun bir yol olarak göstermektedir. Onun sünnetinin çerçevesini belirlemekte ve tatbikatını şekillendirmektedir. Sûre, bunun yaşanmış canlı bir örneğini Allah'ın Hz. Yakub'a ve Yusuf'a vaadini ve yardımını anlatarak sunmaktadır. Böylece Fâtiha sûresinin Allah ile insan arasında oluşturmak istediği akit ve akidenin de yaşanmış canlı bir örneği olmaktadır. Hz. Yusuf'a ve babasına nimetin tamamlanması durumu elbette tek örnek değildir. Kur'ân kendisine nimetin tamamlandığı bir başka baba ve oğlunu da şu şekilde dile getirir:

"Andolsun ki biz, Davud'a ve Süleyman'a ilim verdik. Onlar: Bizi, mümin kullarının birçoğundan üstün kılan Allah'a hamd olsun, dediler. Süleyman Davud'a vâris oldu ve dedi ki: Ey insanlar! Bize kuşların dili öğretildi ve bize her şeyden (nasip) verildi. Doğrusu bu apaçık bir lütuftur. Süleyman'ın, cinlerden, insanlardan ve kuşlardan müteşekkil orduları toplandı; hepsi bir arada (onun tarafından) düzenli olarak sevk ediliyordu. Nihayet karıncaların olduğu vadiye geldikleri zaman, bir karınca: 'Ey karıncalar! Yuvalarınıza girin; Süleyman ve ordusu farkına varmadan sizi ezmesin!' dedi.⁴⁷ (Süleyman) onun sözünden dolayı gülümsedi ve dedi ki: 'Ey Rabb'im! Beni, bana ve ana-babama **erdirdiğin nimete** şükretmeye ve razı olacağı salih ameller yapmaya muvaffak kıl. Rahmetinle, beni salih kulların arasına kat.'"⁴⁸

Bu âyetlerde henüz Mekke döneminde iken Allah bir kulunu nimetine erdirdiğinde o kulun nasıl bir tavır takınması gerektiği, eşsiz ve büyük bir hükümranlığa sahip olan Davud peygamberin oğlu Hz. Süleyman örneği ile gösterilmektedir. Ayrıca bağlamı ve konumu itibarıyla Mekke'de hâkimiyet süren zengin putperest liderlere de durumlarına ve mallarına güvenmemeleri, zenginliklerinden şırmamaları ve kibirden uzaklaşıp bir Allah'a şükreden kul olmaları yönünde bir uyarıdır. Bu âyetlerden esinlenen Hz. Peygamber'in şu duayı önemle okuduğu ve öğrettiği görülmektedir:

"Şeddâd b. Evs (r.a.) anlatıyor: Rasûlullah namazda şu duayı okumamızı öğretiyordu: Allahım! Senden iş'te (dinde) sebat etmeyi, rüşt'te (doğruluğa) azmetmeyi istiyorum. **Nimetine şükretmeyi**, sana güzel ibadette bulunmayı talep ediyorum, doğruyu konuşan bir dil, eğriliklerden uzak bir kalb diliyorum. Allahım, senin bildiğin her çeşit şerden sana sığınıyorum, bilmekte olduğun bütün hayırları senden istiyorum, bildiğin günahlarımdan sana istiğfar ediyorum!"⁴⁹

Nimete şükürle salihlerden olmak arasındaki bağlantı aşağıdaki âyetlere göre Hz. İbrahim'in şahsında da birleşmektedir: "Şüphesiz İbrahim Allah'a itaat eden, Hakk'a yönelen bir önderdi. Ve hiçbir zaman müşriklerden olmadı. Allah'ın **nimetlerine şükredendi**. Allah onu seçmiş ve doğru yola iletmişti. Ve biz ona (İbrahim'e) iyilik verdik. Şüphesiz ki o, ahirette de salihlerdendir."⁵⁰

⁴⁷ Burada Hz. Peygamber'in de Mekke fethine giden yolda karşılaştığı bir köpeğin yavrularıyla birlikte ordunun geçişi esnasında ezilmemeleri için başlarına nöbetçi koyduğu hatırlanmalıdır.

⁴⁸ en-Neml, 27/15-19. Burada da Hz. Peygamber, Medine'deki günlerinin gecelerinde uzun uzun namaz kılıp kendini zorlamasından dolayı ona serzenişte bulunan Hz. Aişe'ye (r.a.) "Ben şükreden bir kul olmayayım mı?" diyerek nimetlere şükretmeye verdiği önem hatırlanmalıdır.

⁴⁹ Muhammed ibn İsâ ibn Sevra et-Tirmizî, *Sünen*, thk. Muhammed Nâsiruddin Elbânî (Riyad: Mektebetu'l-Meârif, 1417), "Deâvât", 23 (No. 3407).

⁵⁰ en-Nahl, 16/120-122.

Bu âyetler de maddi nimetlere şükür içinde olanların manevi nimet olan hidayet nimetine giden yola ulaşarak salihlerden olacaklarını beyan etmektedir. Böylece nimete şükretme ile salihlerden olma arasındaki ilişkiyi de kurmuş olmaktadır. Hz. Süleyman'ın 'Ey Rabb'im! Beni, bana ve ana-babama erdirdiğin nimete şükretmeye ... muvaffak kıl.' duasının ikinci kısmı olan "... ve razı olacağın salih ameller yapmaya muvaffak kıl." duası bunu göstermektedir. Hz. Yusuf'un da ahir ömründe yaptığı duası da aynı mahiyettedir.⁵¹

3.7. Vahiy Nimetinin Diğer Nimetlerle Bütünleştirilmesi

Kur'ân'da nimet kelimesi her zaman vahiy ve nübüvvet nimeti anlamında kullanılmamaktadır. Mekki sûrelere baktığımız zaman, erken dönemde nazil olan bazı sûrelerden başlayarak 'nimet' kelimesi günlük dildeki maddi nimetler anlamında da kullanılır. Leyl/19, Müzzemmil/11, Ğaşiye/8, Fecr/15, Tekasür/8, Duhan/27, Şuara/22, Kamer/35, Lokman/31, İbrahim/6, 34 Nahl/17-18, 53, 112, 120, Ahkaf/15, Fatır/3, Zümer/8, 49, Zuhruf/13, Hud/10, İsrâ/83. âyetlerinde bu anlamlar sarîh bir biçimde anlaşılmaktadır.⁵² Dolayısıyla nimet kavramının anlamı maddi veya manevi anlamda fayda sağlayan her şeye şamil olmaktadır. Hz. Peygamber de Kur'ân'da gelişen bu anlama binaen şöyle demiştir: "Kulun, kıyamet günü, hesaba çekileceği ilk şey nimettir. Kendisine: "Bedenine sıhhat vermedik mi, soğuk sudan içirmedik mi?" denecektir."⁵³ O, bu sözle her türlü nimetin hatırlatılacağını ve hesabının verileceğini belirtmiştir. Aşağıdaki olay da bunun göstergelerinden biridir:

"Zübeyr (r.a.) Hz. Peygamber'e "Andolsun o gün kesinlikle nimet(ler)den hesaba çekileceksiniz" (Tekâsür, 102/8), âyeti ile ilgili olarak şöyle dedi: "Ey Allah'ın Resûlü! yeyip içtiğimiz sadece (hurma ve su olan) şu iki siyahtan⁵⁴ ibaretken hangi nimetlerden hesaba çekileceğiz?" O da şu cevabı verdi: "Bu pek yakında mutlaka böyle gerçekleşecektir!"⁵⁵

Bu rivayetlerin de gösterdiği üzere 'Allah'ın nimeti' kavramı bazı bağlamlarda Allah'tan gelen vahiy ve ilahi yardım nimeti değil de maddi yardım veya nimetler anlamında kullanılmaktadır. Dolayısıyla Kur'ân'da nimet kavramı bağlamına ve konusuna göre hem maddi hem de manevi nimetler anlamına gelebilmektedir. Zaten Kur'ân, nimetlerin görünen ve görünmeyen birçok çeşidi olduğunu da vurgulamaktadır.

⁵¹ Meallerde nimet ve in'âm kelimeleri tercüme edilirken bu incelikler gösterilememekte ve karışıp gitmektedir. Eğer tercümelerde 'iyi kulların' veya Kur'ân'ın aslında geçen 'salih kulların' ibaresi standart olarak kullanılsa bu duaların Nisa sûresi 69. ayette geçen nimete erdirilenlerin dördüncü sınıfı olan salihlerle bağlantısı hemen anlaşılacaktır. Bundan dolayı Kur'ân mesajlarının benzerliği ancak onun orijinal metninden takip edilebilmektedir. Çevirmenler lafzi benzerlikleri standart bir biçimde çevirme hususunu göz önünde bulundurmalıdır.

⁵² Bu konuda yapılan ve daha önce isimleri zikredilen üç yüksek lisans çalışmasının tespitleri de en baştan beri zikrettiğimiz kronolojiyi ve zamansallığı dışlayan kategorik sınıflama şeklindeki bir yöntemsizlikle maluldür. Kur'ân mesajlarının devamlılığını ve bütünlüğünü izleyebilecek altyapı tefsirin siyerden kopmasıyla kaybedilmiştir.

⁵³ Tirmizî, "Tefsir", 89 (No. 3357).

⁵⁴ Burada tağlib ilkesi işlediği için suya da hurma gibi kara renkli olmadığı halde aynı sıfat atfedilmektedir.

⁵⁵ Tirmizî, "Tefsir", 89 (No. 3354). Nimetlerden hesaba çekilmenin iman-küfür değil şükür-nankörlük konusunda olduğu hadis rivayetlerinden de anlaşılmakta olup bunların başında yaşam/sağlık, rızık ve boş vakit gelmektedir.

Nüzul süreci içinde nimet kavramının anlamı geliştirilirken yer yer maddi ve manevi nimetler birbiriyle bütünleştirilmektedir. Böylece Yüce Allah'ın fazlının inkâr edilemeyecek şekilde ne kadar büyük ve geniş olduğu vurgulanmaktadır. Nitekim aşağıdaki Lokman sûresinin âyeti bunu açıkça ifade etmektedir:

“Görmediniz mi ki, Allah göklerde ve yerde ne varsa hepsini sizin hizmetinize vermiş, nimetlerini gizli ve açık olarak üzerinize yaymıştır. (وَأَسْبَغَ عَلَيْكُمْ نِعْمَهُ ظَاهِرَةً وَبَاطِنَةً) Bununla beraber insanlar içinde kimi de var ki ne bir ilme ne bir mürşide ve ne de aydınlatıcı bir kitaba dayanmaksızın Allah hakkında tartışıyor.”⁵⁶

Kur'ân mesajı Mekke-Medenî süreç içinde her iki türden nimetleri de yeri geldikçe işlemiş ve mesajlarını bunlara dayanarak vermiştir. Bazı rivayetler bizzat Hz. Peygamber'in nimetlerden insanın sorumlu tutulacağını sık sık düşündüğünü ve bu yükün ağırlığını taşıdığını göstermektedir:

“Ebu Said (r.a.) anlatıyor: Resulullah 'Sûr'un sahibi Sûr'u ağzına almış, üfleme izni verilsin de üflesin diye izin beklerken ben nasıl nimetlerden (bolca) istifade ederim?’ dedi. Bu söz, ashabına ağır gelmiş gibiydi. Onlara (rahatlatmak için) şöyle dedi: ‘Allah bize yeter, o ne güzel vekildir, Allah'a tevekkül ettik’ deyiniz!”⁵⁷

Buna göre hem vahiy nimetine iman ve teslimiyetle mukabele etmek hem de Yüce Allah'a tevekkülle elden geldiğince maddi nimetlere şükrederek mukabele etmek gerekir. Aksi hâlde bu nimetlerin değiştirilmesi ve mahrumiyeti söz konusu olacaktır.

3.8. Nimetlerin inkâr veya Nankörlükle Değiştirilmesinin Kınanması

Nimet kavramının gelişmekte olan anlamına ek yapan Kur'ân'ın bu bağlamda verdiği önemli bir mesaj da manevi nimet olan vahiy ve nübüvvetin Allah'ın diğer maddi nimetleri gibi hüsnü kabul ve hüsnü itaatle karşılanmasıdır. İnkâr ve nankörlükle karşılanmamasıdır. Esasen Kur'ân bu mesajı Kureyş sûresinden itibaren geliştirerek vermektedir. Ancak bu durum nimetin anlamının bir bağlamdan diğerine seyrederken oldukça gelişmesine neden olmaktadır. Bu gelişmeler dikkate alınmadığında nimet kelimesi ve türevlerinin farklı kullanımlarda farklı anlamlara geldiğini karıştırmaya ve hangi anlamın bağlamının devam ettiğini kaçırmaya neden olmaktadır. Aşağıdaki Nahl sûresi âyetlerinden nimetle ilgili olan bazılarının başına da bu durum gelmiştir:

“Allah, rızık yönünden bir kısmınızı diğerlerinden üstün kıldı. Kendilerine bol rızık verilenler, rızıklarını ellerinin altındaki(köle)lere vermiyorlar ki, onda eşit olsunlar. (Ama Allah ile yarattığı putların eşit yetkiye sahip olduğunu iddia ediyorlar) Durum böyle iken **Allah'ın nimetini inkâr mı ediyorlar?** Allah, size kendi cinsinizden eşler, o eşlerinizden de oğullar ve torunlar yarattı. Sizi helal ve güzel gıdalarla rızıklandırdı. Onlar, hâlâ batıla mı inanıyorlar? Ve **Allah'ın nimetini inkâr mı ediyorlar?**”⁵⁸

⁵⁶ Lokmân, 31/20.

⁵⁷ Tirmizî, “Sıfatü'l-Kiyamet”, 8, (No. 2431) (Hasbünallahi ve ni'me'l-vekîl ve alellahi tevekkelna.)

⁵⁸ en-Nahl, 16/71-72.

Burada zikredilen nimetlerle hangi tür nimetin kastedildiği müteşâbih kalmaktadır. Âyetin zahirinden maddi nimetler anlaşılmaktadır. Bu seviyeden bağlama dayanıp nas düzeyine çıkıldığında ise âyetler vahiy nimetiyle ilgili şöyle bir misal vermektedir: Mekkeli zenginler sahip oldukları mallar üzerindeki hakimiyet ve yetkilerini köleleriyle paylaşmazlarken nasıl Allah'ın uluhiyet ve hakimiyet yetkilerini putlarla paylaşabileceğine inanıyorlar. Size eşler ve çocuklar, helal ve güzel rızıkları Allah verdiği hâlde bu nimetleri putlardan geldi sayıp Allah'dan geldiğini inkâr ediyorsunuz. Bu bağlama göre inkâr edilen nimet vahiy ve nübüvvetle verilen tevhid nimetidir. Âyetler mal ve evlat mülkiyeti değil tevhide inanmakla ilgili bir bağlamda zikredilmekte ve bu inancı maddi nimetler hakkındaki yetkinin mukayesesıyla açıklanmaktadır. Sûrede maddi ve manevi vahiy nimeti birbirini çağrıştıracak şekilde kaynaştırılarak zikredilmekte ve sonra nimetin tamamlanmasına şöyle bir örnek verilmektedir:

“Allah, yarattıklarından sizin için gölgeler yaptı. Dağlarda da sizin için barınaklar yarattı. Sizi sıcaktan koruyacak elbiseler ve savaşta sizi koruyacak zırhlar yarattı. Allah üzerinize olan **nimetini işte böylece tamamlar**. Umulur ki teslimiyet gösterirsiniz. Yine de yüz çevirirlerse, artık sana düşen ancak açık bir tebliğden ibarettir. Onlar Allah'ın nimetini tanırlar sonra da onu inkâr ederler. Onların çoğu kâfirdir.”⁵⁹

Yani Allah (cc) size olan zahiri ve maddi nimetlerini nasıl tamamlayarak vermişse aynı şekilde verdiği batini ve manevi nimeti olan vahiy ve nübüvvet nimetini, eğer ona teslimiyet gösterirseniz tamamlayacaktır. Sizden bu konuda tevhide teslimiyet ve iman beklenmektedir. Allah'ın nimetleri nasıl nankörlükle karşılanmamalı ise aynı şekilde vahiy nimeti de inkârla karşılanmamalıdır: **“Allah'ın nimetine inkarla karşılık veren ve sonunda kavimlerini helak yurduna konduranları görmedin mi? Onlar, cehenneme girecekler. O ne kötü karargâhtır.”**⁶⁰

Âyetteki ‘Küfr’ ifadesini bağlamdan bağımsız olarak bakıldığında nimete nankörlük ile tercüme etmek mümkündür. Ancak sûrenin ilgili pasajındaki bağlamda bu ifade vahiy ve nübüvvet nimetini küfr (inkâr) ile karşılamayı ifade etmektedir. Nitekim İbn Abbâs (r.a.) bu âyetle ilgili olarak şöyle demektedir:

“Vallahi ‘Allah'ın verdiği **nimetleri inkarla karşılayanları** ve milletlerini helâk yurduna götürenleri görmüyor musun?’ âyetinde kastedilenler Kureyş kâfirleridir. (Hadisi İbn Abbas'ın ravisi Nâfi'den aktaran) Amr da dedi ki: İnkâr ile karşılanan nimet de Hz. Muhammed'dir. ‘Kavimlerini helâk yurduna götürdüler’in manası da ‘Bedir günü ateşe götürdüler’ anlamındadır.”⁶¹

Mukâtil tefsirinde İbn Abbas'ın bu yaklaşımını esas alarak Müşriklerin tehdit edildiği vaîd kapsamındaki pek çok Mekki âyeti onların Bedir savaşı günü helak edilmeleri şeklinde yorumlamaktadır. Enfal sûresinde geçen ve Hz. Peygamber'e “sen müşriklerin içinde iken Allah onlara azap edecek değildi” şeklindeki değini de bu anlamın gerçekleşen bir temele dayandığını göstermektedir. Nitekim bu mesajın bir benzeri Medine döneminin başlarında ehl-

⁵⁹ en-Nahl, 16/81-83.

⁶⁰ İbrâhîm, 14/28-29.

⁶¹ Buhârî, “Megâzî”, 8 (No. 3977); “Tefsîr”, İbrahim 3. (No. 4700). Rivayetin Medeni, İbrahim sûresi 28-29. âyetlerin Mekki olduğuna dikkat edilmelidir. Ayrıca Buhârî, hadisi Ebu Cehil'in Bedir'de öldürülmesi babında aktarmaktadır.

i kitaba yönelik olarak Bakara sûresi 211. âyetiyle yeni muhataplara da verilmektedir. Bu âyette de nimet, tebdil ve küfr kelimeleri bir arada ve nimetlerin tebdili bağlamında açıkça ifade edilmektedir.⁶² Nitekim akıbetleri de benzer olmuştur.

3.9. Nimetin Tamamlanmasının Nihai Anlam ve Sonucunun Belirtilmesi:

Vahiy ve nübüvvet nimetlerine karşı gösterilecek tavrın iman ve şükür olması sonucunda bu nimetlerin tamamlanması ve devamı ahirette gerçekleşecektir. Buna karşın nübüvvet nimetlerine karşı gösterilecek tavrın inkâr ve nankörlük olması ahirette bütün nimetlerin kaybedilmesiyle son bulacaktır. Mekke döneminde inen Sâffat sûresinde yer alan şu gelecek/ahiret olgusu bu nihai sonucu anlatmaktadır:

“Derken birbirine dönüp sorarlar: İçlerinden konuşan biri şöyle der: ‘Gerçekten benim bir arkadaşım vardı. ‘Sen gerçekten inananlardan mısın? Öldüğümüz ve bir toprakla bir yığın kemik olduğumuz zaman biz hakikaten hesaba çekilecek miyiz?’ derdi. Siz onu tanır mısınız? diye sorar. Derken bakınır ve onu cehennemnin ortasında görür ve ona şöyle der: ‘Allah’a yemin ederim ki, sen az daha beni helak edecektin. **Rabbimin nimeti olmasaydı** ben de buraya getirilenlerden olacaktım.’”⁶³

Rabbın nimetinin bu şekilde anlatılmasının sebebi vahiy nimetine karşı inkâr ve nankörlük ile karşılık verilmesinin akıbetini en baştan göstermek olmalıdır. Nitekim Mukâtil “Rabbimin nimeti olmasaydı” ifadesini “Rabbim beni İslâm’la nimetine erdirmeseydi” şeklinde açıklamaktadır.⁶⁴ Yukarıdaki âyetlerden derinden etkilendiği belli olan Hz. Peygamber’in şu sözleri de nimete erme kavramının sonuçtaki anlamını bu âyetlerdeki nihai akıbetin boyutlarıyla teyit eder:

“Muâz anlatıyor: Resulullah, bir kimsenin: ‘Ya Rabbi, senden **nimetin tamamlanmasını** istiyorum.’ dediğini işitmişti. Ona şöyle sordu: Nimetin tamamlanması nedir? O da ‘Bu bir duadır, onunla dua edip hayır umdum.’ dedi. Resulullah da ‘Sordum, zira, nimetin tamamlanması cennete girmektir, ateşten kurtulmaktır.’ dedi.”⁶⁵

Hız. Peygamber’in bu sözleri onun zihninin ilahi nimet olan İslâm nimetinin sadece dünyada değil ahirette de devam ederek tamamlanacağı düşüncesiyle dolu olduğunu göstermektedir.

Sonuç

Araştırmamızın çıkış noktası nimet kelimesi ve nimetine erdirmek fiilinin, semantik olarak daha en baştan itibaren ilahi vahiy ve onunla bağlantılı anlamlarda kullanıldığı hâlde bu anlamın temel kaynaklarda bulunmamasıdır. Nimet kavramının dilbilimsel-kavramsal anlamı

⁶² “İsrailoğullarına sor! Apaçık ayetlerden nicelerini onlara vermişizdir. Kim **Allah’ın nimetini kendine ulaştıktan sonra değiştirirse** bilsin ki Allah cezası şiddetli olandır.”

⁶³ es-Sâffât, 37/50–57.

⁶⁴ Mukâtil, *Tefsîr*, 3/608.

⁶⁵ Tirmizî, “Deavât” 94, (No. 3527). Hadisin devamında gelen “Bir başkasının da şöyle dediğini işitti: ‘Ey Celâl ve İkrâm sâhibi Rabbim!’ hemen şunu söyledi: ‘Duana icâbet edilmiştir, durma iste! Sana verilecek.’ Sonra, bir başkasının: ‘Ya Rabbi senden sabır istiyorum!’ dediğini işitti, ona da: ‘Allah’tan bela istedin! Afiyet iste!’ dedi.” ifadeleri de nimetin tamamlayıcı unsurlarını ifade etmektedir.

ve içeriğinin kategorik sınıflandırılmasıyla siyer ilmi bağlamında ve Mekke dönemi nüzul sürecinde oluşan anlamı arasında ciddi farklılıklar vardır. Zamansal gelişimi ve değişimi görmezden gelen dilbilimsel ve kategorik yaklaşımlar, Kur'ân kavramlarının ve mesajlarının bağlama dayalı kısmını kaybetmekte, bunların hangi uçlardan birbirine bağlandığını ve nasıl devam ettiğini bulamamaktadır.

Kavram olarak bakıldığında ve siyer ilmindeki gelişim süreci incelendiğinde Kur'ân'ın, nimet kavramını ilk olarak vahiy ve nübüvvet manasına gelecek şekilde manevi bir anlamda kullandığı görülmektedir. Daha sonra nimetin vahiy ve nübüvvet anlamı maddi nimetlerle ilişkilendirilip desteklemektedir. Zaman içinde de hem ilk anlamı hem de gündelik anlamı geliştirilmekte ve derinleştirilmektedir.

Özellikle Âlâ ve rızık gibi kelimeler nimet kavramına maddi anlamda katkılar yaparken fadl, rahmet, menn ve hayr gibi kelimeler de nimetin vahiy anlamına katkıda bulunmaktadır. Böylece nimet kelimesinin kendi semantik ağı ve bu ağdaki anlamı ve konumu belirgin bir şekilde genişlemektedir. Ancak ilk kullanılan vahiy ve nübüvvet anlamı daima korunmakta ve merkezi bir anlam olarak takip edilip sürdürülmektedir. Bu açıdan tekrar, tıbâk, vücûh ve nezâir gibi ilimlerin Kur'ân mesajlarının takibini sağlama ve kolaylaştırma açısından yeniden ele alınması gerekmektedir.

Kronolojik-tematik olarak bakıldığında ve siyer ilmi temelindeki gelişim süreci incelendiğinde 'nimet erdirilmek' nüzul sürecinin başından itibaren Fâtiha sûresinde "Bizi dosdoğru yoluna ilet! (Vahiy ve nübüvvet) nimetine erdirdiklerinin yoluna..." duası içinde ilahi vahyi yardıma çağırın bir anlam taşımaktadır. Her müminin bu dua ile talep ettiği şey Yüce Allah'ın en büyük nimeti olan vahiy ve nübüvvet nimetine erdirilmek, bunu takip eden nebi ve resullerin yoluna uymak ve bundan sapan veya buna karşı çıkanların yoluna uymamaktır. Bu mesajın Kur'ân'daki ana iskeleti Fâtiha sûresinde ifade edilen kavram ve terkipler ile kurulmuştur.

Hız. Peygamber ve ashabının sürekli tekrarladıkları bu sûre ve 'vahiy nimetine erdirilenler gibi nimete erdirilme' çağrısı ilahi mesaj ile iki şekilde cevaplandırılmıştır. Öncelikle bu talep peygamberlerin kıssaları içinde Hız. Peygamber'in o sıradaki durumuna uygun gelecek şekilde tafsili olarak sürekli yanıtlanır. Bunun yanı sıra icmali olarak Yusuf sûresinde bir plan dâhilinde tahakkuk eden bir olgu olarak sunulur. Yusuf peygambere bir imtihan sürecinin sonunda "vahiy ve nübüvvet nimetin verilmesi ve tamamlanması" Hız. Peygamber'e ve ashabına da bir yol ve yöntem olarak gösterilir. Nitekim Yusuf kıssası nüzul sürecinde Hız. Peygamber'in asli sünnetine dönüşmüştür. Sûrenin bir bütün hâlinde ve bir kerede inen tek bir kıssa olması burada verilen mesajda bütünsellik ile planlılığın bir arada gerçekleştiğini gösterir. Dolayısıyla kıssanın verdiği ilahi mesaj daha en baştan itibaren olacaklara dair bir öngörü ortaya koyar. Bununla birlikte tebliğ ve risaletin nasıl sonuçlanması gerektiğine dair bir hedef belirleyerek istikamet verir.

Nimet kavramının anlamı bu öngörü içinde gelişmiş ve tamamlanması da Medine döneminde gerçekleşmiştir. Bu durum Kur'ân'ın anlaşılmasında önemli katkılar ve yeni ufuklar açacak mahiyettedir.

Kaynaklar / References

- Akça, Osman. *Kur'ân'da Nimet Kavramı*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006.
- Abdülbâkî, Muhammed Fuad. *el-Mu'cem'ul-mufehres li Elfâz'il-kur'ân'il-kerim*. Kâhire: Matba'atu Dâri'l-Kutubi'l-Misriyye, 1364.
- Buhârî, Muhammed ibn İsmail. *el-Câmi'u's-şahîh*. Riyad: Mektebet'u Dar'is-Selam, 2. Basım, 1419/1999.
- Cerrahoğlu İsmail. *Tefsir Usulü*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 6. Baskı, 1988.
- Coşkun, Muhammed. *Kur'ân Yorumunda Sîret-Nüzûl İlişkisi*. İstanbul: Fikir Yayıncılık, 2014.
- Çanga, Mahmut. *Kur'ân Kelimeleri Anahtarı* (Miftah'u Kelimât'il-Kur'ân). İstanbul: Timaş Yayınları, 1986.
- Çetiner, Bedreddin. *Fâtihadan Nâs'a Esbâb-ı Nüzûl*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 3. Basım, 2010.
- Dönmez, Kazım. "Yusuf Kıssası'nın Hz. Peygamber'in Sîreti İle İlişkisi". *Kur'ân ve Sünnet Araştırmaları Dergisi*, 4/1 (Mart/2024), 72-102. a. mlf. "Fâtiha Sûresi'nin Anlamının Yeniden İncelenmesi (Semantik, Hermenötik Ve Metodik Bir Analiz)". *Kur'ân ve Sünnet Araştırmaları Dergisi* 4/2 (Ekim 2024), 94-156.
- Ebû Dâvûd, Süleyman ibnu'l-Eş'as. *Sünen*. thk. Muhammed Nâsiruddin Elbânî. Riyad: Mektebetu'l-Meârif, 2. Basım, 1424.
- Günaydın, Fatma Candan. "Nimet". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 33/129. İstanbul: TDV Yayınları, 2017.
- İbn Hişâm, Abdulmelik. *es-Sîretu'n-nebeviyye*. thk. Mustafa es-Sekâ vd. 2 Cilt. Kahire: Dâr'ul-Hayr, 1992-1412.
- İbn İshâk, Muhammed. *Sîretü İbn İshâk* (el-Mübtede' ve'l-Meb'aş ve'l-Megâzî) thk. Muhammed Hamidullah. Konya: Hizmet Kitabevi, 1401/1981.
- İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İsmail ibn Ömer. 4 Cilt. Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm. Beyrut: Müessesetu'r-Reyyân, 1424/2003.
- el-İsfehânî, Rağîb. *Müfredât'u Elfâz'il-kur'ân*. thk. Safvân Adnân Dâvûdî. Dimeşk: Dar'ul-Kalem, Beyrut: Dar'uş-Şamiye, 3. Basım, 2002-1423.
- İzutsu, Toshihiko. *Kur'ân'da Allah ve İnsan*, çev. Süleyman Ateş. İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, ts.
- Kılınçlı, Sami. *Esbâb-ı Nüzul Rivayetlerini Kur'ân-Siyer Bağlamında Okumak*. Ankara: Araştırma Yayınları, 2022.
- Kur'ân-ı Kerîm Meâli. çev. Hâil Altuntaş - Muzaffer Şahin. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 12. Basım, 2011.
- Kur'ân Yolu Meâli. çev. Hayrettin Karaman vd. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2020.
- Kanık, İsa. *Kur'ân-ı Kerim'de Nimet Kavramı ve İnsana Yüklenen Sorumluluk*. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006.
- Mukâtil b. Süleyman. *Tefsîru'l-kebîr*. thk. Abdullah Mahmud Şihâte. Kahire: el-Heyetü'l-Misriyyetü'l-Âmme, 1410/1989.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc. *el-Câmi'u's-şahîh*. nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. İstanbul: el-Mektebet'ul-İslâmiyye, ts.
- Öztürk, Mustafa - Ünsal, Hadiye. *Kur'ân Tarihi*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 3. Basım, 2018.
- Sipahioğlu, Abdulvahid. *Vahiy ve Muhasara*, İstanbul: Pınar Yayınları, 2015.
- Şahin, Davut. *Kur'ân'da Genel Anlamlı Bir Kelime: Nimet*. Cumhuriyet İlahiyat Dergisi 20, sy. 2 (Aralık 2016): 207-234.
- Tirmizî, Muhammed ibn İsâ ibn Sevra. *Sünen*. thk. Muhammed Nâsiruddin Elbânî, Riyad: Mektebetu'l-Meârif, 1. Basım, 1417.

TEK YAZARLI / SINGLE AUTHOR**Yazar(lar) / Author(s)****Finansman / Funding**

Yazar bu araştırmayı desteklemek için herhangi bir dış fon almadığını kabul eder.

The author acknowledges that received not external funding support of this research.

Çıkar Çatışması / Competing Interests

Yazar(lar), çıkar çatışması olmadığını beyan ederler.

The author(s), declares that he have no competing interests.

Yapay Zekâ Kullanımı / Declaration on AI Usage:

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde yapay zekâ tabanlı herhangi bir araç veya uygulama kullanılmamıştır. Çalışmanın tüm içeriği, yazar(lar) tarafından bilimsel araştırma yöntemleri ve akademik etik ilkelere uygun şekilde üretilmiştir.

The authors confirm that no AI-based tools or applications were employed during the development of this research. All content was generated solely by the authors, adhering strictly to scientific methodology and academic integrity.

Yayıncı / Published by: Yaşam Boyu Eğitimi Destekleme Derneği/ Türkiye.